

વાડીમાં

વિચિત્ર મૂળ

- તમે વડના વૃક્ષ પર હીંચકા ખાધા છે ?
- હીંચકા ખાવા તમે શું પકડ્યું ?
- લટકેલી ડાળીઓ કોના જેવી દેખાય છે ?
- તે વડનાં મૂળ છે. તેને વડવાઈ કહે છે.
- તે ડાળીઓમાંથી ઊગી છેક જમીન સુધી ઉતરે છે.

ભરૂચ જિલ્લામાં આવેલો કબીરવડ તો ખૂબ જ મોટો છે. તેની વડવાઈઓ હવે થાંભલા જેવી બની વડને મજબૂત આધાર આપે છે.

આ વાતેય યાદ રાખજો કે વડને બીજાં વૃક્ષોની જેમ જમીનની અંદર પણ મૂળ હોય છે.

તમે વડ સિવાય કોઈ વૃક્ષની ડાળીઓમાંથી મૂળ ઊગતાં જોયાં છે ?

ચાલો, પ્રવૃત્તિ કરીએ :

ત્રણ-ચાર મિત્રો જૂથમાં ભેગા થાઓ. અહીં આપેલી યાદી પૈકી કોણ શું શું લાવશે તે કહો.

મગ, ઘઉં, બાજરી, રાઈ, ચણા અથવા રાજમાના દાણા અને પીંજેલું રૂ.

દરેક એક જૂથ ફક્ત એક પ્રકારનાં બીજ સાથે કામ કરશે. થોડાં બીજ આખી રાત પાણી ભરેલા વાટકામાં ડૂબાડેલાં રાખો. પીંજેલા રૂને લઈ ભીનું કરો. તે પ્યાલાના મોં પર મૂકો. તેને મોં પર રબરબેન્ડ અથવા દોરીની મદદથી કસીને બાંધી લો. ડૂબાડેલાં બીજ પાણીમાંથી કાઢી અને રૂ પર મૂકો. તમારે ધ્યાન રાખવાનું કે રૂ સૂકાઈ જાય નહિ. હવે પછીના દસ કે બાર દિવસમાં થતા બદલાવનું અવલોકન કરો. તમે જોયું કે બીજમાંથી અંકુર બહાર આવી ગયાં ? ચોથા અને આઠમા દિવસે અંકુરિત થયેલાં બીજ કેવાં લાગતાં હતાં તેના ચિત્રો દોરો.

દિવસ ૪

દિવસ ૮

તમારી નોટબુકમાં લખો :

- બીજને ડૂબાડ્યા પછી તેમાં શું બદલાવ આવ્યો તેનું તમે અવલોકન કર્યું ? તેને સૂકાં બીજ સાથે સરખાવો અને લખો.
- જો ૩ સૂકું થઈ જાય, તો શું થશે ? _____
- મૂળ કઈ દિશામાં ઊગે છે ? અને પ્રકાંડ ? _____
- રૂનાં ટુકડામાં છોડ કેટલો ઊગે છે ? _____
- બધા બીજમાંથી નાના છોડ બહાર આવ્યા ? _____
- મૂળનો રંગ કેવો છે ? _____
- તમે મૂળ ઉપર કોઈ રેસા જોયા ? _____
- રૂમાંથી નાનો છોડ ખેંચીને કાઢવા પ્રયત્ન કરો. તમે તેને ખેંચીને કાઢવા સક્ષમ છો ? કેમ ? _____
- તમે જોયું ૩ ને મૂળ કેવી રીતે જકડી રાખે છે ? તમે વિચારો મૂળ જમીનને પણ આ જ રીતે જકડી રાખે છે. તમારા મિત્રએ ઉગાડેલા છોડને પણ જુઓ.

શું ઊગ્યું ?

આરીફા અને રૂપાલીએ ઉપરની પ્રવૃત્તિ કરી. તેમણે ધર ઊગેલું જોયું, જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું. તેમણે શું ઊગાડ્યું છે ? ઊગેલી વસ્તુ વિશે તેમની પાસે અલગ જ યુક્તિ હતી.

- આરીફાએ આ યાદી બનાવી. પાંદડાં, લીંબોળી, કળી, કુરકુરિયું, ખીલીઓ, માછલી.
- રૂપાલીની યાદીમાં - ચાંદો, વૃક્ષ, હું, વાળ, તરબૂચ, મચ્છર, કાગડો છે.
- તમે શું વિચારો છો ? આરીફા અને રૂપાલીની યાદીમાંથી કઈ વસ્તુઓ ઊગશે ?
- તમે જે વસ્તુઓ ઊગે તેની તમારી પોતાની યાદી કેમ નથી બનાવતા ?

તમારી યાદીમાં આરીફા અને રૂપાલીની યાદીમાંની વસ્તુઓ ઉમેરી શકો છો.

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

તમારા વિશે વિચારો. સમયની સાથે-સાથે તમારામાં પણ કેટલા બદલાવ આવ્યા છે ? તમે કોઈ રીતે વધ્યાં છો ? ઉદાહરણ તરીકે,

- તમારી ઊંચાઈ વધી ? છેલ્લા એક વર્ષમાં તમે કેટલા ઊંચા થયા છો ?
- તમે તમારા નખ ક્યારેય કાપ્યા ન હોય એવું અનુમાન કરો. તે કેવા દેખાય છે તે બતાવતું તમારી આંગળીઓનું ચિત્ર તમારી નોટબુકમાં દોરો.

શિક્ષક માટે : બાળકોને વિશ્વ પર્યાવરણ દિવસે કે કોઈ પણ પ્રસંગે વૃક્ષ વાવવા પ્રોત્સાહિત કરો. તેમને તેમના વૃક્ષનું ધ્યાન રાખવા કહો.

મારું નામ નીલાભાઈ છે. વર્ષો પહેલાંની આ વાત છે. એ સમયે હું નાનો બાળક. મારા પિતાજી ખેત-મજૂરી કરતા. હાલમાં હું નિવૃત્ત જીવન ગાળું છું. એ સમયના મારા અનુભવો તમારી સાથે આપ-લે કરવા માગું છું.

મોટું સ્થળાંતર

લગભગ સિતેર વર્ષ પહેલાંની વાત છે. મને યાદ છે તે સમય, જ્યારે હું દસ વર્ષનો હતો. ત્યારે અમે અલ્યારનો ટંડો ગામ (હાલ પાકિસ્તાન)માં રહેતા હતા. તે સમયે, અમારે ખૂબ વેઠવું પડેલું. ખૂબ ચહલ-પહલ ચાલતી હતી. મને સમજમાં નહોતું આવતું કે શું થઈ રહ્યું છે. એક દિવસ બાપાએ અમને કહ્યું કે આપણે ગામ છોડવાનું છે અને બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતર કરવાનું છે.

શિક્ષક માટે : આ પાઠ ચાલુ કરતાં પહેલાં, ભારતે કેવી રીતે બ્રિટિશરોથી આઝાદી મેળવી અને ભાગલા કેવી રીતે પડ્યા તે વાત બાળકોને કરવી. તેઓને ભારત અને પાકિસ્તાન નકશામાં બતાવવા.

હું મારું ગામ અને ઘર છોડવાથી દુઃખી હતો. ત્યાં મારા બધા મિત્રો હતા. અમે બધાં ઘરનાં સભ્યો બળદગાડાં લઈને ભાગ્યાં, તે પણ સરહદ પર પડાવી લીધાં. છેલ્લે ચાલતાં અમે કચ્છના ધોળાવીરા નજીક આવ્યાં. અમારી જેમ ઘણા લોકોએ અમારા

વિસ્તારમાંથી સ્થળાંતર કર્યું હતું. લોકો કહેતા હતા કે આપણો દેશ બે ભાગ ભારત અને પાકિસ્તાનમાં વિભાજિત થઈ ગયો હતો. ભારતમાંથી ઘણા લોકો પાકિસ્તાનમાં ગયા હતા. જેમ અમે ભારતમાં આવ્યા હતા. થોડો સમય અમે બધાં એક કૂબો બનાવીને ધોળાવીરાનાં ખુલ્લા મેદાનમાં રહ્યાં હતાં.

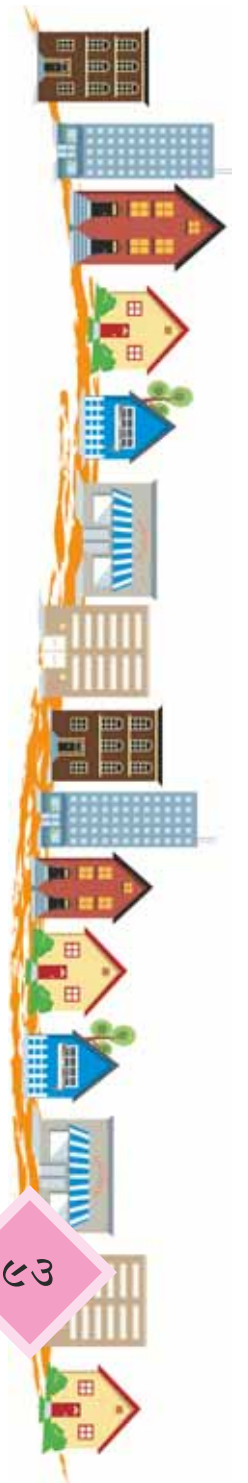
એક નવું ઘર

એક દિવસ બાપાએ અમને કહ્યું કે હવે ખરચરિયા (જયરામનગર) ગામમાં થોડી જગ્યા મળી છે. તેમણે કહ્યું આપણે ત્યાં આપણું ઘર બનાવીશું. હું ખૂબ જ ખુશ હતો. બાપા અને માએ ઘર બનાવવા સખત મહેનત કરી હતી. અમે બાળકોએ પણ મદદ કરી હતી. માએ માટી ખોદી અને અમે તગારાં ભરીને માને આપ્યાં હતાં. બહેન અને માએ તેમાં ભૂંસું ભેળવ્યું. બાપાએ દીવાલો બનાવી.

અમે આજુબાજુમાંથી ગાયનું છાણ ભેગું કરી લાવ્યાં. માએ તેમાંથી લીંપણ કરી ભોંયતળિયું તૈયાર કર્યું. મા કહેતાં કે ગાર કરેલી હોય ત્યાંથી જીવજંતુઓ દૂર રહે છે.

હવે, છાપરું ઢાંકવાનું હતું. બાપાએ લાંબી લીમડાની ડાળીઓ તોડી વાંસા

તૈયાર કરી મોભ મૂક્યો. જેના પર થોડાં શણનાં કોથળા મૂકી માટીનાં નળિયાંથી ઢાંકી દીધું.

અમારી આજુબાજુના મોટા ભાગનાં ઘરો અમારા ઘર જેવાં જ હતાં. જે અમારા જૂના ઘર જેવાં જ હતાં. જે મને ખૂબ જ ગમતું હતું.

શોધી કાઢો અને લખો :

- ગામના કોઈ વડીલ સાથે વાત કરો. તેમની મુલાકાત લઈ જ્યારે તેઓ આઠ કે નવ વર્ષના હતા તે સમયના તેમના અનુભવો જાણો અને લખો.
- તે ક્યાં રહેતા હતા ? તે જગ્યાનું નામ લખો.
- તેમનું ઘર કઈ કઈ સામગ્રીમાંથી બનાવેલું હતું ?
- તેમના ઘરમાં શૌચાલય હતું ? જો ના, તો તે ક્યાં હતું ?
- ઘરના કયા ભાગમાં રસોઈ બનાવવામાં આવતી હતી ?
- નીલાભાઈનું ઘર બન્યું ત્યારે ખૂબ જ ગાર / માટીનો ઉપયોગ થયો. શા માટે ?

શિક્ષક માટે : જયરામનગર પાટણ જિલ્લાના સમી તાલુકામાં આવેલું છે. બાળકોને શાળામાં રહેલા નકશામાં પાટણ અને સમી દર્શાવવા કહો. તેઓનું ધ્યાન દોરો. નીલાભાઈના માતા-પિતાએ ઘર બનાવવા બધી સ્થાનિક સામગ્રીનો ઉપયોગ કર્યો હતો. સ્થાનિક મળી આવતી સામગ્રીઓ અને તેના ઉપયોગ વિશે ચર્ચા કરો.

બદલાતો સમય

ઘરમાં ફેરફાર

સમય ઝડપથી વીતવા લાગ્યો. અમે મહેનત કરીને સ્થિર થયાં હતાં. હવે બા-બાપુજી મને પરણાવવા માંગતા હતાં. મેં વિચાર્યું કે લગ્ન પહેલાં અમારે ઘરની મરામત કરાવવી જોઈએ અને એક રૂમ વધારે બનાવવો જોઈએ. તે સમયે શહેરોમાં ઘર બનાવવા માટે લોકો સિમેન્ટ વાપરતા હતા. તેઓ કહેતા સિમેન્ટથી મજબૂત ઘરો બને છે. અમે પણ વિચાર્યું કે અમારે સિમેન્ટનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અમે નવા રૂમની છત બનાવવા લોખંડ અને સિમેન્ટનો ઉપયોગ કર્યો.

તે સમયે બજારમાં પકવ્યા વગરની ઈંટો પણ મળતી હતી. અમે તેનાથી દીવાલો બનાવી. ઈંટોનો ઉપયોગ ફાયદાકારક હતો.

અમારે હવે દીવાલ પર લીંપણ નહોતું કરવું પડતું. વર્ષમાં એકવાર અમે દીવાલોને ચૂનો લગાવડાવતા. અમે આંગણામાં નાનું રસોડું પણ બનાવી દીધું. રસોડામાં માટીનો ચૂલો અને વાસણો મૂકવાની જગ્યા હતી.

પછી મારા લગ્ન થયાં અને મારી પત્ની અમારા નવા ઘરમાં આવી. રસોઈ બનાવવા તે રસોડામાં નીચે બેસતી. અમે બધાં રસોડામાં ચટ્ટાઈ પર એકસાથે જમવા બેસતાં. તે ખૂબ ખુશીનો સમય હતો !

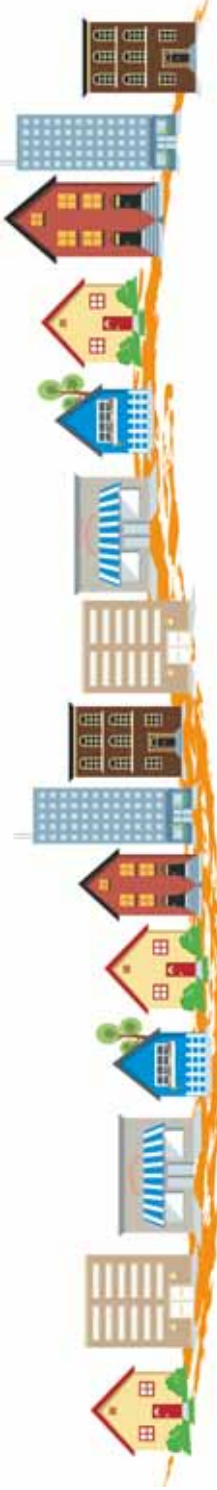
તે દિવસોમાં કેટલાંક લોકો શૌચ કરવા ખુલ્લા ખેતરોમાં જતાં હતાં. ઘણાંખરાં મકાનોમાં તેના માટે અલગ જગ્યા હતી. અમે ઘરની પાછળ બેલાંથી નાનું શૌચાલય બનાવ્યું હતું.

વધુ બદલાવ

મારા સાત દીકરા અને એક દીકરીનો જન્મ તે ઘરમાં થયો હતો. સમય વીતતો ગયો. બાળકો થોડુંઘણું ભણ્યાં. વીસ વર્ષ પહેલાં અમારી દીકરી ઝમીના લગ્ન થયાં અને તે સાસરે રાફુ ગામે ચાલી ગઈ. જ્યારે દીકરા લાખાના લગ્ન થયાં અમને લાગ્યું કે નવી વહુ માટે અમારે ઘર તૈયાર કરી દેવું જોઈએ.

શિક્ષક માટે : બેલાં દરિયાકિનારે ખાણોમાંથી નીકળતો એક પ્રકારનો પથ્થર છે. જેનો ઉપયોગ ઈંટોની જેમ થાય છે.

બનાવ્યું. લાખાની પત્ની માટીનો ચૂલો ખૂબ જ ઓછા પ્રમાણમાં વાપરે છે કારણ કે, તે ગેસ-સ્ટવ પર રસોઈ બનાવે છે.

નવી વસ્તુઓ જોઈએ

મારા દીકરાનો દીકરો હમણાં જુદો રહેવા લાગ્યો છે તેણે હવે નવું ઘર બનાવ્યું છે. તેને નાની-મોટી ખરીદી કરવા શહેર જવાનું થાય છે. ત્યાં તો મોટી મોટી ઈમારતો હોય. તેમાં જુદી જુદી સુવિધાઓ ઘણી જોવા મળે. તે નવી પેઢીનો દીકરો છે. તેણે હવે શૌચાલય, રસોડું વગેરે સુવિધાઓવાળું ઘર બનાવ્યું છે. જે બનાવવું અમારા માટે અઘરું હતું.

થોડાં વર્ષો પહેલાં લાખાએ શૌચાલય અને બાથરૂમ ફરીથી બનાવડાવ્યું. તેણે બાથરૂમમાં રંગીન ટાઈલ્સનો ઉપયોગ કર્યો. વિચારો, નાહવા માટેની જગ્યામાં આટલો બધો ખર્ચો !

હું હવે એંશી વર્ષનો થયો. આ બધાં વર્ષોમાં મેં ઘણાંબધાં ફેરફાર જોયા છે, મારા પોતાના ઘરમાં. પણ મને ખબર નથી કે મારા પૌત્ર-પૌત્રીઓ ક્યાં રહેવાનું પસંદ કરશે અને તેમનાં ઘર કેવાં હશે ! અત્યારે અત્યારનો ટંડો ગામમાં મકાનો કેવાં હશે ? મને એમ પણ થાય છે કે મારાં બીજાં મિત્રો ક્યાં હશે ?

- તમારું ઘર બનાવવા માટે કઈ કઈ સામગ્રીઓ ઉપયોગમાં લેવામાં આવી છે ?

- તમારા મિત્રનું ઘર કઈ કઈ સામગ્રીમાંથી બનેલું છે તે શોધી કાઢો. શું તેમાં કોઈ ફેરફાર છે ? તેના વિશે લખો.

- નીલાભાઈના પૌત્ર-પૌત્રીઓ કેવા ઘરમાં રહેશે તમે શું વિચારો છો ?

- તમે મોટા થઈને ક્યાં રહેવાનું પસંદ કરશો ? તમે કેવા પ્રકારનું ઘર પસંદ કરશો ?

- તમારા દાદા-દાદીઓના ઘર શાના દ્વારા બનાવવામાં આવ્યાં તેના વિશે તમે લખ્યું. શું તેમાંની કેટલીક વસ્તુઓ તમારું ઘર બનાવવા ઉપયોગમાં લેવાઈ છે ? તેનાં નામ આપો.

- લોકોને તેઓ જે કામ કરે છે તે અનુસાર નામ આપવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જે માણસ લાકડાંનું કામ કરે છે તેને સુથાર કહેવાય.

- તમારા ગામમાં, જે લોકો લાકડાંનું કામ કરે તમે તેને શું કહો છો ?

હવે, ચિત્ર જુઓ અને કોષ્ટક પૂર્ણ કરો.

અલગ-અલગ લોકો દ્વારા અહીં કેવા પ્રકારનાં કામ થાય છે ?

ચિત્રમાં તેઓ કયાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતા બતાવાયાં છે ? તેમનાં નામ આપેલા કોષ્ટકમાં લખો.

કામ	સાધન	તે માણસ શું કહેવાય છે ?
૧. _____	_____	_____
૨. _____	_____	_____
૩. _____	_____	_____
૪. _____	_____	_____

શું તમે આ પ્રકારનું કામ કરનારા માણસોને જાણો છો ? તેઓની મુલાકાત લઈ માહિતી મેળવો અને તમારા મિત્રો સાથે તેની ચર્ચા કરો.

જ્યાં બાંધકામ ચાલતું હોય તેવા સ્થળની શિક્ષક કે વાલીની મદદથી મુલાકાત કરી નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

- શાનું બાંધકામ થઈ રહ્યું છે ?

- કેટલા માણસો કામ કરી રહ્યા છે ?

બદલાતો સમય

- તેઓ કયા પ્રકારનું કામ કરી રહ્યા છે ?

- ત્યાં કેટલા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ છે ?

- તે લોકોને દરરોજ કેટલા રૂપિયા મળે છે ? એક - બે લોકોને પૂછો.

- મકાન બનાવવા કઈ કઈ સામગ્રી વાપરવામાં આવી છે ?

- મકાન બનાવવા કેટલી ટ્રક ઈંટો અને કેટલી થેલીઓ સિમેન્ટ વાપરવામાં આવી હશે તે અનુમાન કરવા પ્રયત્ન કરો.

- બાંધકામની જગ્યાએ સામગ્રી કેવી રીતે લાવવામાં આવે છે ? (ટ્રક દ્વારા, હાથલારીથી, બીજાં વાહનો દ્વારા) તેની યાદી બનાવો.

- કિંમતો શોધી કાઢો.

સિમેન્ટની એક થેલી

એક ઈંટ

રેતીની એક ટ્રક / ટ્રેકટર

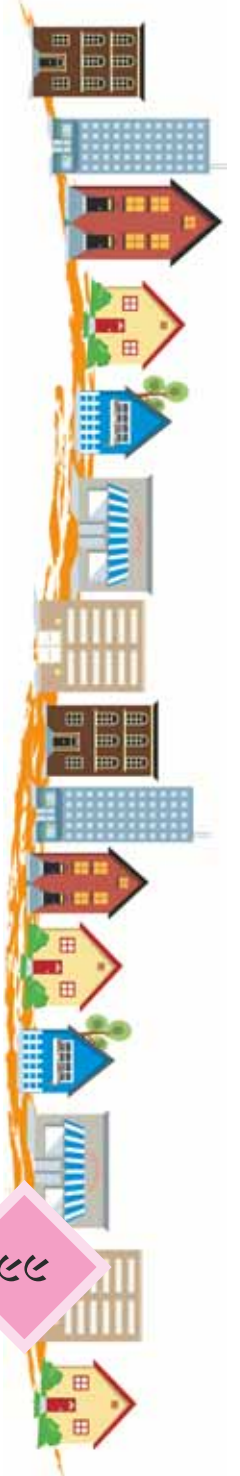
- થોડાં બીજા પ્રશ્નો પૂછો અને તેના જવાબ લખો.

- ---

- ---

શિક્ષક માટે : જો તમારી નજીકમાં બાંધકામ ચાલતું હોય તો તમે બાળકોને ત્યાં લઈ જઈ શકો છો. તેઓને ત્યાં કામ કરતા લોકો સાથે વાતચીત કરવા પ્રેરણા આપો.

- 9.

A stylized illustration of a house with a blue outline and a dark grey roof. To the left of the house is a tree with a brown trunk and three green, circular foliage. The house has a white interior space with four horizontal lines (two blue, two pink) for writing.

- બાળકોને ત્રણ ચારના જૂથમાં વિભાજિત કરો. દરેક જૂથને અલગ-અલગ ઘરના નમૂના બનાવવા દો. તેના માટે તમે માટી, લાકડું, કાગળ, કાપડના ટુકડા, ચંપલનું બોક્સ, દીવાસળીનું બોક્સ અને રંગોનો ઉપયોગ કરી શકો છો.
- બધા ઘરો / મકાનો પડોશમાં ફળિયું બને તે રીતે ગોઠવો.

પ્રકરણ ૧૩ નદીની સફર

નદીના ચિત્રને ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. નીચે આપેલા શબ્દો વાંચો.

હોડી, વહેતું પાણી, વાદળાં, માછલી, જલીય-વનસ્પતિઓ, નદી, મોટું જહાજ, તેલ, નદી કિનારો, દુર્ગંધ, ફેક્ટરીઓ, કપડાં ધોવા, પ્રાણીઓ, બીજાં કામ, બદલાવ, શહેર.

ચિત્ર અને શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાર્તા બનાવો. તમારી વાર્તાને શીર્ષક પણ આપો.

ફરીથી ચિત્રો જુઓ અને આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

- નદી જ્યાંથી શરૂ થાય છે ત્યાં પાણીનો રંગ કેવો છે ?

- નદીમાં ક્યાંક ખૂબ જ માછલીઓ છે, તો ક્યાંક ઓછી અને કેટલીક જગ્યાએ મરેલી માછલીઓ પણ છે. આ માટે શું કારણ હોઈ શકે ? ચર્ચા કરો.

- નદી ગામમાં પહોંચે તે પહેલાં તેમાં શું જોઈ શકાય છે ?

- કઈ જગ્યાએ નદીના પાણીનો રંગ બદલાઈ ગયો ? આવું કેમ બન્યું ? ચર્ચા કરો.
- ચિત્રમાં આપેલી કઈ જગ્યાએ તમે રહેવાનું પસંદ કરશો ? શા માટે ?

- ચિત્રમાં જોયેલી કોઈ પણ વસ્તુ તમે બદલવા માંગો છો ? શા માટે અને કેવી રીતે ?

- નદીને સ્વચ્છ રાખવા માટે શું કરી શકાય ? ચર્ચા કરો.

- જો તમારે પાણી પીવું હોય તો, નદીના કયા ભાગમાંથી તમે પાણી પીવાનું પસંદ કરશો ? શા માટે ?

- ચિત્રના છેલ્લા ભાગમાં નદી દરિયાને મળે છે. શું તમે ક્યારેય દરિયો જોયો છે ? ક્યાં ? ફિલ્મમાં કે કોઈ બીજી જગ્યાએ ?

- તમે ક્યારેય નદી કે દરિયાકિનારે ગયા છો ? ક્યારે ?
- દરિયામાં મોજાં કેવી રીતે ઉછળે છે, તમારા હાથથી બતાવો અને દોરો.
- દરિયાનું પાણી પીવાલાયક હોય છે ? કેમ ?

- શું તમે વિચારો છો કે વર્ષમાં અલગ-અલગ સમયે નદી, તળાવ અથવા ઝરણાંઓમાં બદલાવ આવતા જાય છે ? આ બદલાવ કેવા પ્રકારના હોઈ શકે છે ? ચર્ચા કરો.

- ચોમાસામાં તળાવ અને નદીઓમાં જેટલું પાણી હોય છે તેટલું ઉનાળાના દિવસોમાં પણ હોય છે ?

તમારા ગામ કે શહેરની નજીક નદી, તળાવ કે ખાબોચિયાની જાણકારી મેળવો.

- ઉનાળા, શિયાળા અને ચોમાસા દરમિયાન પાણીમાં કોઈ ફેરફાર જોવા મળે છે ?
- તેમાં ક્યાં ક્યાં જળચર પ્રાણીઓ જોવા મળે છે ?
- તેની આસપાસ કેવાં પ્રકારનાં વૃક્ષો અને છોડ ઊગે છે ?
- ત્યાં કેવાં પ્રકારનાં પક્ષીઓ આવે છે ?
- તમે ક્યારેય પૂર જોયું છે કે તેના વિશે સાંભળ્યું કે વાંચ્યું છે ? ક્યાં ?
- પૂર આવે ત્યારે શું થાય છે ?
- તમે તળાવ કે નદીમાં ખરાબ પાણી જોયું છે ? ક્યાં ?

- પાણી ગંદું હોય એની તમને કેવી રીતે ખબર પડે ? જો પાણી સ્વચ્છ દેખાતું હોય, તો તે પાણી પીવાલાયક છે ? ચર્ચા કરો.

પાણી કેવી રીતે ગંદું થાય છે ?

તમે ચિત્રમાં જોયું કે જ્યારે નદી ગામડાં કે શહેરોની નજીકથી વહેતી હોય ત્યારે, લોકો નદીના પાણીનો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરે છે. જેમ કે, કપડાં ધોવામાં, પ્રાણીઓને નવડાવવા અને વાસણો સાફ કરવામાં. આના કારણે નદી પહેલાં જેવી રહી નથી. આમાંની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ પાણીને ગંદું બનાવે છે. નદીમાં વહેતું પાણી ઘણી જગ્યાએથી પસાર થાય છે એટલે બદલાય છે. તળાવ અને મોટા ખાબોચિયામાં પણ પાણી આવા કારણથી ગંદું થઈ શકે છે.

તમે પીવાનું પાણી ક્યાંથી મેળવો છો ? નદીમાંથી કે તળાવમાંથી ? શું તમને લાગે છે કે તમારી નદી અથવા તળાવનું પાણી ચિત્રમાંની નદીના પાણીની જેમ જ ગંદું હશે ?

આટલું કરો :

આ પ્રવૃત્તિ માટે તમારે થોડી સામગ્રી તમારા ઘરેથી લાવવાની રહેશે. તમને આ બધી વસ્તુઓ રસોડામાંથી મળી રહેશે.

- મીઠું, ખાંડ, હળદર, લોટ, ખાવાનો સોડા અને દાળ (દરેક અડધી ચમચી).
- લીબુંનો રસ, સાબુનું પાણી, શરબત, તેલ (દરેક અડધી ચમચી).
- પાંચ કે છ પ્યાલા અથવા બોટલ.

તમે શું કરશો ?

પ્યાલો અથવા બોટલ અડધે સુધી પાણીથી ભરી લો. બધામાં સરખું પાણી હોવું જોઈએ એ ખાતરી કરી લો. હવે, પછી પાણી ભરેલાં દરેક પ્યાલા અથવા બોટલમાં એક એક વસ્તુને ચમચી ભરીને ઉમેરો. ઉદાહરણ તરીકે, પ્રથમ પ્યાલામાં હળદર, બીજામાં તેલ, ત્રીજામાં સોડા. તેને ચમચીથી હલાવો અને જુઓ શું થાય છે ! તમારા અવલોકનો કોષ્ટકમાં લખો.

તમે શું અવલોકન કર્યું ? સાચી જગ્યાએ (✓) નિશાની કરો.

સામગ્રી	પાણીમાં ઓગળી જાય છે.	પાણીમાં ઓગળતી નથી.	પાણીનો રંગ બદલાય છે.	પાણીનો રંગ બદલાતો નથી.
ખાંડ				
મીઠું				
લીંબુનો રસ				
હળદર				
સાબુનું પાણી				
લોટ				
દાળ				
શરબત				
ખાવાનો સોડા				
તેલ (રાઈ, તલ કે કોઈ પણ)				

હવે તમારા અવલોકનના આધારે કહો -

- બધી સામગ્રી પાણીમાં ઓગળે છે ?
- પાણીનો રંગ હંમેશાં બદલાય છે ?
- તેલ પાણીમાં ભળી ગયું ? તે પાણીમાં ભળ્યું કે નહિ એમ કઈ રીતે કહી શકો ?

ઘણી વસ્તુઓ પાણીમાં ઓગળતાં પાણીનો રંગ બદલાતો નથી. તમે કહી શકો કે પાણીમાં તેની હાજરી નથી ?

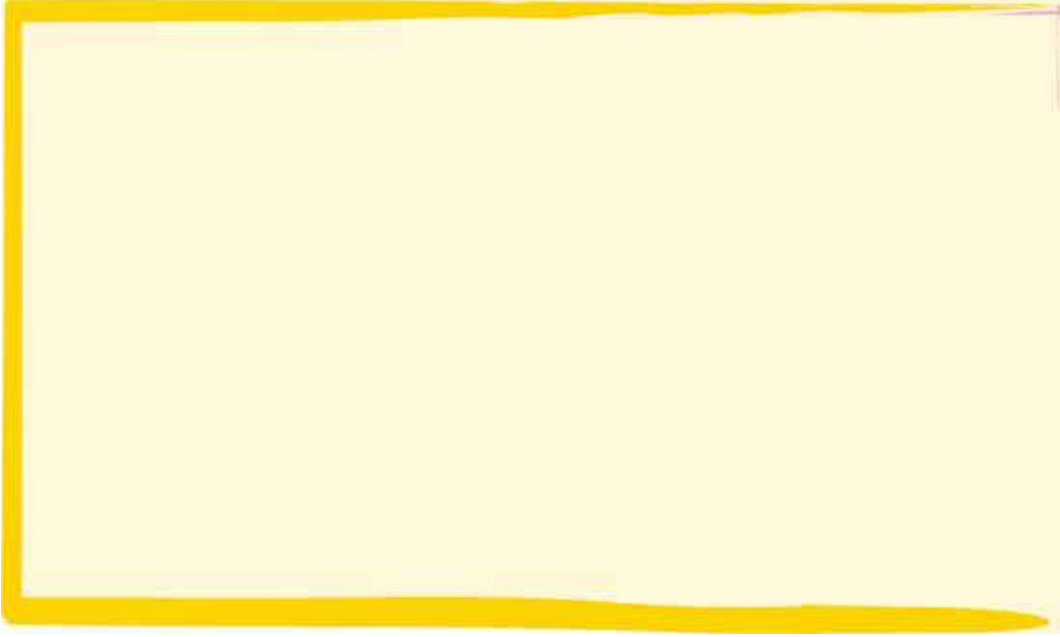
- ખાંડ, મીઠું, લીંબુનો રસ, શરબત વગેરે જેવી સામગ્રીઓ પાણીમાં ઓગળે નહિ તો ! અનુમાન કરો.
- પથ્થરો, ચોક, પ્લાસ્ટિક અને કચરો જેવી વસ્તુઓ પાણીમાં ઓગળે તો ! અનુમાન કરો.

વિચારો :

બધી વસ્તુઓ સરળતાથી પાણીમાં ઓગળે ? તેમાંની ઘણી વસ્તુઓ જેવી કે પથ્થર, પ્લાસ્ટિક, ચોક, કચરો, વગેરે ઓગળે તો શું થાય ? કેટલીક વસ્તુઓ આપણા શરીર માટે નુકસાનકારક છે. તેથી પાણી પીતાં પહેલાં તેને ચોખ્ખું કરવું ખૂબ જ મહત્વનું છે. તેને ઉકાળવું તે સૌથી સારો ઉપાય છે. જો કોઈ કારણથી એવું ના થઈ શકે, તો તમે કોઈ બીજા ઉપાયો વિચારી શકો છો ?

- તમારા ઘરમાં પીવાનું પાણી કેવી રીતે ચોખ્ખું કરવામાં આવે છે ?
- ઘરે પાણીને ચોખ્ખું કરવાના જુદાં-જુદાં ઉપાયો જાણી લાવો.
- પાણી ચોખ્ખું કરવાના કોઈ પણ બે ઉપાયોના ચિત્રો દોરો અને લખો.

પ્રકરણ ૧૪ રાજુનું ખેતર

હું રાજુ છું. મારા પિતા ખેડૂત છે. અમે ગુજરાતના ઈડર તાલુકાના વસાઈ ગામમાં રહીએ છીએ. ઓક્ટોબર મહિનો ચાલી રહ્યો છે. દરેક વર્ષની જેમ, મારા પિતાજી ડુંગળીના પાક માટે ખેતર તૈયાર કરી રહ્યા છે. આ સમયે ખેતરમાં ઘણાં બધાં કામ કરવાનાં હોય છે. પિતાજીને મદદ કરવા હું પણ ખેતરે જાઉં છું. છેલ્લાં થોડા દિવસોથી પિતાજી કોદાળી વડે જમીન ખોદી રહ્યા છે, જેથી ખેતર નરમ અને પોચું બને.

શોધી કાઢો :

- રાજુના વિસ્તારમાં જમીનને નરમ બનાવવા કોદાળી નામના સાધનનો ઉપયોગ થાય છે. આ પ્રકારના સાધનને તમારા વિસ્તારમાં શું કહેવાય છે ? તે તમારી નોટબુકમાં દોરો અને ચર્ચા કરો.

શિક્ષક માટે : આ પાઠ ડુંગળીના પાકના વાવેતર વિશે વાત કરે છે. તમે બાળકોને તેમના વિસ્તારમાં ઊગતા પાકની રીત સમજાવવા આ ઉદાહરણ આપી પ્રોત્સાહિત કરી શકો છો.

બીજની વાવણી

આ વર્ષે પણ મારા પિતા ખેતરમાં ડુંગળીનાં બીજ વાવશે. બળદો હળ ખેંચશે અને પિતાજી હળ પાછળ ચાલીને ચાસમાં બીજ નાંખશે. મારે પણ પિતાજીની જેમ કામ કરવું છે.

પરંતુ પિતાજી કહે છે કે ચોક્કસ અંતરે પૂરતા પ્રમાણમાં બીજ નાંખવા ખૂબ જ જરૂરી છે. આ કામ સરળ નથી. તે કહે છે કે હું એક જગ્યાએ ઘણાં બધાં બીજ નાંખી દઈશ. એટલે હું મોટો થાઉં ત્યાં સુધી મારે રાહ જોવી પડશે.

- ખેતર ખેડવા પ્રાણીઓ સિવાય બીજી કઈ રીતોનો ઉપયોગ થાય છે ? ચર્ચા કરો.

અંકુર દેખાશે

બીજને વાવ્યાંને વીસ દિવસ થઈ ગયા. ડુંગળીના બીજ અંકુરિત થવાના ચાલુ થઈ ગયા છે. ડુંગળીના છોડની સાથે સાથે નીંદણ પણ ઊગ્યું છે. નીંદણ ખેતરોમાં અને બગીચાઓમાં વાવ્યા વગર

ઊગી નીકળે છે. ખેતીના પાકમાં નીંદણ દૂર કરવામાં ન આવે તો પાક સારો થતો નથી. મમ્મી, કાકા અને હું પિતાજીને આ માટે મદદ કરીએ છીએ.

ઊગેલા છોડ

ડુંગળીના પાકને જોઈને મને આનંદ થાય છે. તે મારા ઘૂંટણ જેટલા ઊંચાં થઈ ગયા છે. પાંદડા પીળાં થઈ ગયાં છે અને સૂકાં થઈ ગયાં છે એનો મતલબ ડુંગળીનો પાક તૈયાર થઈ ગયો છે. તેને લણવો પડશે.

- તમે ખેતરમાં જોયેલા કોઈપણ પાકને દોરો.

તમને ખબર છે કેમ ?

ઘરનાં દરેકે ડુંગળીના પાકને લણવા મદદ કરવી પડશે. તે સમયસર થવું ખૂબ જ જરૂરી છે. જો અમે વિલંબ કરશું, તો ડુંગળીનો પાક જમીનમાં જ સડી જશે અને અમારી બધી મહેનત નકામી જશે.

- રાજુ પિતાને ખેતરમાં મદદ કરે છે. શું તમે ઘરનાં વડીલોને તેમના કામમાં મદદ કરો છો ? તમે કયા કામમાં મદદ કરો છો ?

રાજુનું ખેતર

- તમને કામ કરવાની મજા આવી ?

ડુંગળીનો પાક

ઘરમાં બધાં ખુશ છે. આ વખતે ડુંગળી મોટી અને સારી છે. મમ્મી અને કાકી ડુંગળીની સુકાયેલી ડાળી કાપવા ઈલ્લીજ (એક પ્રકારનું દાતરડું)નો ઉપયોગ કરે છે. ઈલ્લીજ ખૂબ જ ધારદાર હોય છે અને કાપતી વખતે તમારે આંગળીઓ કપાય નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. પિતાજી અને કાકા ડુંગળીના કોથળાઓ ભરે છે. પિતાજી તે ટ્રકમાં ભરી મંડી કે મોટા બજારમાં વેચવા લઈ જશે.

તમારી નોટબુકમાં ઉત્તર લખો.

- રાજુએ તેના પિતાને કયા કયા કામમાં મદદ કરી ?
- તમારા ઘરની નજીક કોઈ ખેતર છે ? તેમાં શું ઉગાડવામાં આવે છે ?

- રાજુના પિતા ડુંગળી ટ્રકમાં ભરી બજાર લઈ જાય છે. જો રસ્તા બરાબર ન હોય તો, ફળો અને શાકભાજી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ કેવી રીતે લઈ જવાય છે ? વિચારો.
- ફળો અને શાકભાજી લઈ જવા માટે કેવા પ્રકારના વાહનોનો ઉપયોગ થાય છે ? તમારી નોટબુકમાં તેમાંના એક વાહનનું ચિત્ર દોરો.

શોધી કાઢો અને લખો :

- રાજુના ખેતરમાં વપરાયેલા થોડાં સાધનોના ચિત્રો અહીં આપ્યાં છે. આ સાધનોના નામ લખો. તેને તમારા વિસ્તારમાં શું કહેવાય છે ? તેનો ઉપયોગ શું છે તે પણ લખો.

નામ (આ પાઠમાં) _____

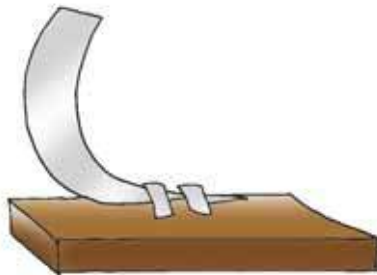
તમારા વિસ્તારમાં નામ _____

ઉપયોગ _____

નામ (આ પાઠમાં) _____

તમારા વિસ્તારમાં નામ _____

ઉપયોગ _____

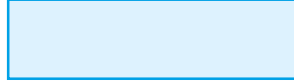
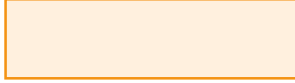
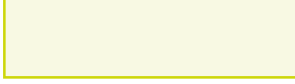
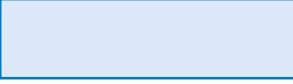
નામ (આ પાઠમાં) _____

તમારા વિસ્તારમાં નામ _____

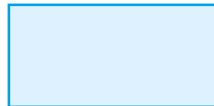
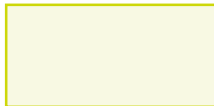
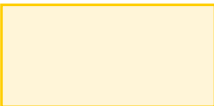
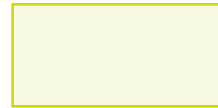
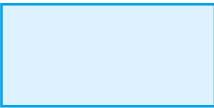
ઉપયોગ _____

રાજુનું ખેતર

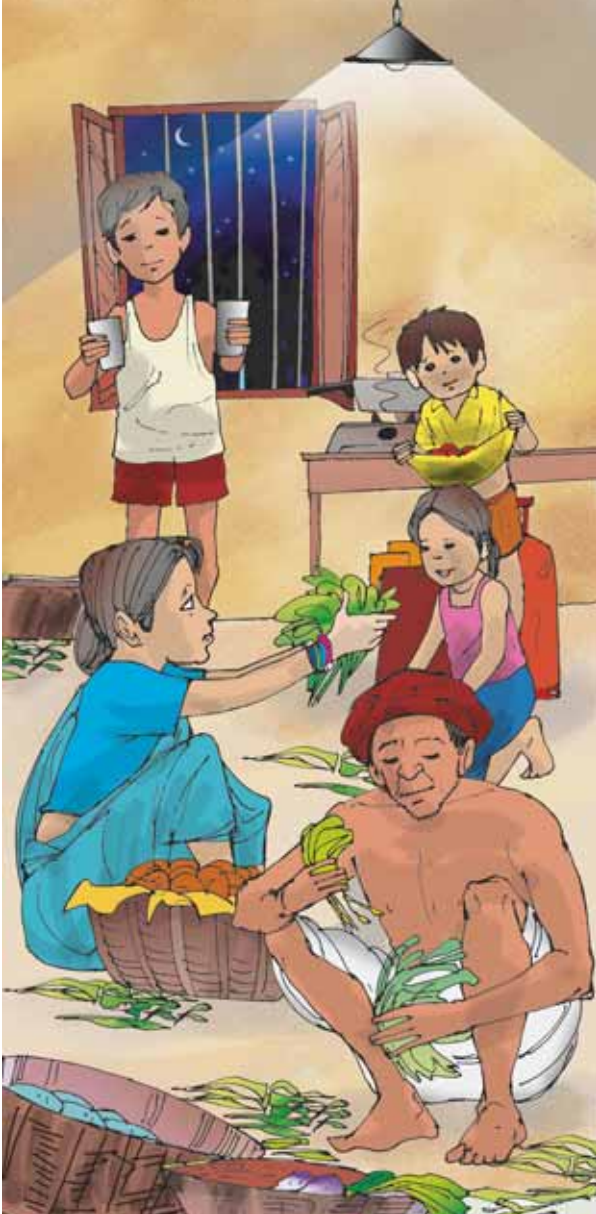
- પાક ઊગાડવા માટે ઘણાં બધાં કામો કરવાની જરૂર પડે છે. ચિત્રો જુઓ અને તેમને સાચા ક્રમ આપો.

- તમારા વિસ્તારમાં કયા કયા પાક લેવામાં આવે છે ? તે લખો.

- તમારા વિસ્તારમાં થતા કોઈ એક પાક માટે કેવાં કેવાં કામ કરવા પડે તેની ચર્ચા કરો અને વિગત નોટબુકમાં લખો.

મારું નામ વૈશાલી છે. મારા પિતાજી શાકભાજી વેચે છે. મારાં મમ્મી, ભાઈ, છોટુ અને હું, પિતાજીના કામમાં મદદ કરીએ છીએ. તમને ખબર છે, અમારું કામ ક્યારે શરૂ થાય છે ? સવારે ત્રણ વાગે. જ્યારે મોટા ભાગના લોકો ગાઢ ઊંઘમાં હોય છે ત્યારે અમારું કામ શરૂ થઈ જાય છે. આગળના દિવસની શાકભાજીને કોથળામાંથી બહાર કાઢી તેને વ્યવસ્થિત ગોઠવવાનું તથા બીજી બાજુ બજાર(મંડી)માંથી તાજાં શાકભાજી લાવવાની તૈયારી કરવી પડે છે. ઘણીવાર છોટુ પણ અમને મદદ કરે છે.

અમે બધું કામ પતાવી ચા પીવા બેઠાં, ત્યાં જ ટેમ્પાનો અવાજ સાંભળ્યો. પિતાજી, ભાઈ, કાકા અને અમારા મહોલ્લાના માણસો ટેમ્પો લઈને તાજાં શાકભાજી લેવા બજાર (મંડી) જવા નીકળ્યા.

- તમારા ઘરમાં કોણ વહેલું ઊઠે છે ? તે કેટલા વાગે ઊઠે છે ? તેઓને શા માટે વહેલા ઊઠવું પડે છે ?

દિવસની તૈયારી

મમ્મી, છોટુ અને હું આગલા દિવસની શાકભાજી કોથળામાં ભરીએ અને તેના પર થોડું પાણી છાંટીએ છીએ. સવારે ૬ : ૩૦ વાગે પિતાજી તાજાં શાકભાજી ભરેલા બાસ્કેટ અને કોથળાં લઈ પાછા ઘરે આવે છે. તે સમયે અમારું ઘર નાની શાકભાજીની મંડી જેવું લાગે છે. બધી બાજુ રીંગણાં, બટાટા, ટામેટાં, ભીંડાં, દૂધી, મરચાં અને બીજાં શાકભાજી હોય છે. દરેક જણ શાકભાજી અલગ કરવામાં મદદ કરે છે. જે શાકભાજી પાકેલાં નથી અને વેચવા લાયક ન હોય તેને એક તરફ કરવામાં આવે છે. અમારે શાકભાજી ખૂબ જ ઝડપથી અલગ કરવાના હોય છે, જેથી વહેલા બજાર પહોંચી શકાય.

૭:૦૦ વાગ્યા સુધીમાં પિતાજી બધાં શાકભાજી લારીમાં ગોઠવી દે છે અને બજાર માટે નીકળે છે. તે કહે છે જો તેઓ મોડા પડશે તો તેમના રોજના ગ્રાહક બીજા કોઈ પાસેથી ખરીદી લેશે. જેવા પિતાજી જાય હું જલદી તૈયાર થઈ જાઉં છું, કેમ કે મારે ૭:૩૦ વાગે શાળાએ પહોંચવાનું હોય છે.

શિક્ષક માટે : શાકભાજીનું મોટું બજાર (મંડી) વિશે વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરો.

બજારમાં

છોટ્ટુ સવારે શાળાએ જાય છે. તે ૧૦ : ૦૦ વાગે પિતાજી અને ભાઈ માટે જમવાનું લઈ બજારમાં જાય છે. શાળામાં જવાનો સમય થાય ત્યાં સુધી તે લારી પર રહે છે. ઘણીવાર તે શાળામાંથી પિતાજીને મદદ કરવા જાય છે. પિતાજી આગલા દિવસના શાકભાજી પહેલાં વેચવા પ્રયત્ન કરે છે.

વિચારો અને કહો :

- બાપુજી પહેલાં આગલા દિવસની શાકભાજી વેચે છે. તે કેમ આવું કરે છે ? વિચારો.
- તમે સૂકાયેલાં અથવા સડેલાં શાકભાજી જોયાં છે ? ક્યાં ?
- શાકભાજી સડી ગયાં છે એ તમને કેવી રીતે ખબર પડે ?
આગલા દિવસની શાકભાજી જેમ વેચાઈ જાય તેમ ભાઈ તાજી શાકભાજી કોથળામાંથી કાઢી લારીમાં મૂકે છે. તે શાકભાજી ઉપર પાણીનો છંટકાવ કર્યે રાખે છે જેથી તે સૂકાઈ ન જાય, ખાસ કરીને ઉનાળામાં. બાપુજી અને ભાઈ રાત્રે ૧૦:૦૦ વાગ્યાની આસપાસ ઘરે પાછા ફરે છે. ત્યાં સુધી છોટ્ટુ અને હું સૂઈ જઈએ છીએ. બીજા બધાં રાત્રે ૧૧:૦૦ અથવા ૧૧:૩૦ વાગ્યાની આસપાસ સૂઈ જાય છે અને બીજા દિવસે પાછાં વહેલા ઊઠી જાય છે.
- નીચે આપેલી ઘડિયાળો જુઓ. આ ઘડિયાળો જે સમય બતાવે છે એ સમયે તમે શું કરો છો અને વૈશાલી શું કરે છે ? તે લખો.

સવારે

સવારે

રાત્રે

વૈશાલી _____ વૈશાલી _____ વૈશાલી _____

તમે _____ તમે _____ તમે _____

બજારથી ઘર સુધી

- તમને તમારા ઘર માટે શાકભાજી ક્યાંથી મળે છે ? શાકભાજી કોણ લાવે છે ?

- તમે તમારા ઘરે માતા-પિતાને કયા કયા કામમાં મદદ કરો છો ?

સીમાની માતા બજારથી થોડાં શાકભાજી અને ફળો લાવી છે. શું તમે આ ચિત્રમાં તેમને જોઈ શકો છો ? તેમાં રંગ પૂરો અને નીચે તેમનાં નામ લખો :

શોધી કાઢો :

- અહીં, શાકભાજી અને ફળોની યાદી આપી છે. તેમાંથી કયા જલદી બગડી જાય છે અને કયા થોડા દિવસો સુધી સારાં રહે છે ? યોગ્ય કોલમમાં નામ લખો. તમે યાદીમાં બીજાં નામ ઉમેરી શકો છો.

પાલક	બટાટા	કેળાં	ટામેટાં	નાસપાતી
ચીકુ	અનનાસ	દૂધી	ડુંગળી	કોબીજ
કાકડી	દ્રાક્ષ	આદું		

જલદી બગડી જાય તેવાં ફળો
અને શાકભાજી

થોડા દિવસ સારાં રહી શકે તેવા
ફળો અને શાકભાજી

આ ફળો અને શાકભાજીમાંથી ઘણાં અડકવાથી નરમ લાગે છે, જ્યારે થોડાં બરછટ લાગે છે. ઉપરની યાદીમાંથી યોગ્ય કોલમમાં નામ લખો.

નરમ

બરછટ

- ◆ તમારા વિસ્તારમાં શાકભાજી વેચનાર સાથે વાત કરો. નીચેના પ્રશ્નો પૂછો અને નોટબુકમાં લખો.
 - તેમનું નામ શું છે ? તેમના કુટુંબમાં કેટલાં લોકો છે ?
 - તેમના ઘરે કેટલાં બાળકો છે ? તેમનાં નામ શું છે ?
 - શાકભાજી વેચવાના કામમાં કોણ મદદ કરે છે ?
 - કોણ શાકભાજીની લારી પર રહે છે અથવા દુકાનમાં બેસે છે ?
 - તેઓ ક્યાં શાકભાજી વેચે છે ? કેટલા વાગે કામ શરૂ કરે છે ?
 - તેઓ વેચતા હોય તેવાં ત્રણ શાકભાજી વિશે પૂછો.

	શાકભાજી ૧	શાકભાજી ૨	શાકભાજી ૩
શાકભાજીનું નામ			
શાકભાજીની કિંમત (૧ કિલોની)			
તે ક્યાંથી લાવવામાં આવે છે ?			
એક વખતમાં તેઓ કેટલાં શાકભાજી ખરીદે છે ?			
આ શાકભાજી સામાન્ય રીતે ક્યા મહિનામાં આવે છે ?			
દરરોજ કેટલા કિલો વેચવામાં આવે છે ?			

પ્રકરણ ૧૬

કામનો મહિનો

બાલમંદિર,

ભાવનગર,

૧૩ એપ્રિલ, ૧૯૩૬

વહાલાં બાળકો,

બપોરના ત્રણ વાગ્યા છે. આકાશમાં વાદળો નથી.
સૂર્ય તપી રહ્યો છે.

ચકલીઓ, કબૂતરો અને ફૂલચકલીઓએ
જોડીઓમાં તેમના માળા બનાવવાનું શરૂ કરી દીધું છે.
ઘણાં પક્ષીઓએ તેમના માળા બનાવી લીધા છે. થોડા
માળામાં તો ઈંડાં સેવવાનું કામ ચાલે છે. પક્ષીઓના
માતાપિતાઓએ તેમના બચ્ચાંઓને જુદાં જુદાં પ્રકારનાં
જીવજંતુ અને બીજી વસ્તુઓ ખવડાવવાનું ચાલુ કરી દીધું
છે.

કબૂતર

અમારા આંગણમાં પણ એક કબૂતરનું બચ્ચું છે. માળામાં હજી એક ઈંડું છે, પરંતુ તે સેવવામાં આવ્યું નથી.

શિક્ષક માટે : ગિજુભાઈ બધેકાની ઘણી બાળવાર્તાઓ તમે વાંચી હશે. અહીં એમનો એક પત્ર છે. બાળકો માટે જ લખાયો છે. જે સંકલિત કરીને નીચે મૂક્યો છે. પત્ર વાંચ્યા પછી બાળકો આજુબાજુ જોવા મળતાં પક્ષીઓનું અવલોકન કરવા પ્રોત્સાહિત થશે. તેમના વિશે વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

ગોપાલભાઈના ઘરના રસ્તે, રોડની બાજુ પર ઘણા પથ્થરો છે. આ પથ્થરો વચ્ચેની જગ્યામાં એક દેવ ચકલીએ ઈંડાં મૂક્યાં છે. બચુભાઈએ મને તે બતાવ્યાં. મેં દૂરબીન વડે તે જોયાં. મેં જોયું માળો ઘાસનો બનેલો છે. તેની ટોચ ઉપર નરમ ડાળીઓ, મૂળ, ઊન, વાળ અને પીંજેલું રૂ હતાં. આ રીતે દેવ ચકલીએ તેનો માળો બનાવ્યો છે. તેના બચ્ચાંઓ માટે કેવું નરમ અને હૂંફાળું ઘર ! દેવ ચકલી કાગડા જેવી નથી. કાગડાનો માળો બધા પ્રકારની વસ્તુઓથી બનેલો હોય છે - તાર અને લાકડાનો પણ.

દેવ ચકલી

કાગડો

મેં દેવ ચકલીના માળામાં બચ્ચું પણ જોયું. તે તેની ચાંચ પહોળી રાખીને બેઠું હતું. તેનું મોં અંદરથી લાલ હતું. એટલી વારમાં દેવ ચકલી ઊડતી-ઊડતી માળામાં આવી અને બચ્ચાંની ખુલ્લી ચાંચમાં કંઈક મૂક્યું, કદાચ થોડાં નાનાં જીવજંતુ. ત્યાં સુધીમાં સાંજ પડવા આવી હતી. દેવ ચકલી તેના બચ્ચાંઓ સાથે જ ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

કોયલ

તમે જાણો છો કે કોયલ ખૂબ જ મધુર ગાય છે. તમે જાણો છો કે કોયલ પોતાનો માળો બનાવતી નથી. તે તેનાં ઈંડાં કાગડાના માળામાં મૂકે છે. કાગડા પોતાના ઈંડાં સાથે તેનાં ઈંડાંને પણ સેવે છે.

કંસારો (કાંકરો)

નજીકમાં એક નાનું વૃક્ષ છે. તેની ડાળી પર માળો લટકે છે. પક્ષીઓ અદ્ભુત રીતે જુદાં હોય છે. કાગડો એનો માળો વૃક્ષ પર ઊંચે બનાવે છે. કબૂતર તેનો માળો થોરના કાંટાઓમાં અથવા મહેંદીની વાડમાં બનાવે છે. ચકલીઓ આજુબાજુ બધે આપણા ઘરમાં અને બહાર પણ જોવા મળે છે. તે તેનો માળો ગમે ત્યાં બનાવી દે છે - કબાટની ટોચ પર, અરીસા પાછળ, છાજલી પર. કબૂતર પણ

દરજીડો

માળો

તેનો માળો આ રીતે બનાવે છે. તેઓ તેમનો માળો ઘણીવાર જૂના અને ઉજ્જડ મકાનોમાં બનાવે છે. કંસારા પક્ષીનો ટક, ટક, ટક અવાજ ઉનાળામાં સંભળાય છે. તે તેનો માળો વૃક્ષના થડમાં કાણું કરી બનાવે છે. દરજીડો તેની તીક્ષ્ણ ચાંચનો ઉપયોગ કરી બે પાંદડાંઓ સીવીને ઝાડીઓમાં માળો બનાવે છે. તે તેણે બનાવેલા પાંદડાંની ગડીમાં ઈંડાં મૂકે છે. આ તેનો માળો છે.

ફૂલસૂંઘણી

જ્યારે મેં દૂરબીન વડે જોયું, માળામાં બચ્ચાં જોઈ શકાતાં હતાં. તે માળાના નાના મુખ આગળ બેઠાં હતાં. તે તેની માતા ખાવાનું લઈને આવે તેની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. તે બીજું શું કરી શકે - ફક્ત ખાય અને સૂએ !

ફૂલસૂંઘણી તેનો માળો વૃક્ષની નાની ડાળીઓમાં અથવા ઝાડીઓમાં લટકતો બનાવે છે. તે જ સાંજે અમે ફૂલસૂંઘણીનો માળો જોયો. તેનો માળો શાનો બનેલો છે તમે અનુમાન કરી શકો ? તેના માળામાં વાળ, ઘાસ, પાતળી સળીઓ, સૂકાં પાંદડાંઓ, પીંજેલું રૂ, ઝાડની છાલના ટુકડા, કપડાંના ચીંથરાં અને કરોળિયાનાં જાળાં હોય છે.

સુગરી

શું તમે સુગરી વિશે જાણો છો ? નર સુગરી ખૂબ સુંદર માળાઓ વણે છે. માદા સુગરી બધા માળાઓ જુએ છે અને બધાંથી સારો માળો પસંદ કરે છે અને તેમાં ઈંડાં મૂકવાનો નિર્ણય કરે છે.

બધાં પક્ષીઓ આ દિવસોમાં ખૂબ જ વ્યસ્ત છે. પહેલું સોપાન માળા બનાવવાનું અને ફક્ત ઈંડાં મૂકવાનું છે. આટલા બધા પ્રયત્નોથી બનાવેલા માળામાં બચ્ચાંઓને ઉછેરવા એ ખૂબ જ મુશ્કેલ કામ છે.

પક્ષીઓ માટે કેટલાંક માણસો અને બીજાં પ્રાણીઓ દુશ્મનો જેવા પણ હોય છે. કાગડાઓ અને ખિસકોલીઓ, બિલાડીઓ અને ઉંદરો - આ બધાં ઈંડાં ચોરી કરવાની તકો શોધતાં હોય છે. ઘણીવાર તે માળા તોડી પણ નાંખે છે.

પોતાની જાતને મુશ્કેલીથી બચાવવા, ખાવાની શોધમાં, માળો બનાવવામાં, ઈંડાંઓ સેવવા અને બચ્ચાંઓને સાવચેતીથી ઉછેરવા - વગેરે દરેક પક્ષી માટે કસોટી જેવું છે.

છતાંયે પક્ષીઓ કેવા આનંદ સાથે ગાય છે અને તેમની પાંખો ફેલાવી ઊડે છે.

આ બધા માટે, સલામ

તમારા ગિજુભાઈના આશીર્વાદ.

- ગિજુભાઈએ આ પત્ર કેટલાં વર્ષો પહેલાં લખ્યો હતો ?

- અહીં ઘણાં પક્ષીઓની વાત આવે છે. તમે એમાંથી કયાં પક્ષીઓ જોયાં છે ?

- બીજાં કેટલાં પક્ષીઓ તમે જોયાં છે ? કયા કયા ?

- તમે પક્ષીઓનો માળો જોયો છો ? તમે તે કયાં જોયો છે ?

- તમારું મનપસંદ પક્ષી કયું છે ? તમે વર્ગમાં તમારા મિત્રોને કહી શકો એ કેવી રીતે ઊડે છે અને કેવો અવાજ કરે છે ?
- આ પક્ષી કયું છે ?

માથે મુગટ છે અને પૂંછડીમાં સિક્કાઓ,
ટોચથી પૂંછડી સુધી ખૂબ જ ભૂરા પટ્ટાઓ.
ચાવી : તે આપણું રાષ્ટ્રીય પક્ષી છે.

- જો તમારા ઘરની આજુબાજુ અથવા ઘરમાં કોઈ માળો હોય તો તેને ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. યાદ રાખો માળાની ખૂબ જ નજીક જશો નહિ અને તેને અડશો નહિ. જો એમ કરશો તો પછી પક્ષી ફરીવાર માળામાં આવશે નહિ.

થોડા દિવસો સુધી માળાનું અવલોકન કરો અને નીચેની વસ્તુઓ નોંધો.

- માળો ક્યાં બનાવાયો છે ?

- માળો શાનો બનેલો છે ?

- માળો તૈયાર છે કે હજુ પક્ષી તેને બનાવી રહ્યું છે ?

- શું તમે ઓળખી શકો કે માળો કયા પક્ષીએ બનાવ્યો છે ?

- પક્ષી માળામાં કઈ કઈ વસ્તુઓ લાવે છે ?

- માળામાં કોઈ પક્ષી બેઠેલું છે ?

- શું તમે વિચારો છો કે માળામાં કોઈ ઈંડાં છે ?

- તમે માળામાંથી ‘ચીં - ચીં’ જેવો અવાજ સાંભળી શકો છો ?

- જો માળામાં બચ્ચાંઓ છે, તો બચ્ચાંનાં મા-બાપ તેમના ખાવા માટે શું લઈ આવે છે ?

- એક કલાકમાં આ પક્ષીઓ માળામાં કેટલી વાર આવે છે ?

- કેટલા દિવસો પછી બચ્ચાં માળો છોડી દે છે ?

- માળાનું ચિત્ર તમારી નોટબુકમાં દોરો.

- તમે જોયું કે પક્ષીઓ કેવી રીતે જુદી-જુદી વસ્તુઓથી પોતાનો માળો બનાવે છે. તેમાંની થોડી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી માળો બનાવો. કાગળનું નાનું પક્ષી બનાવી માળામાં મૂકો.

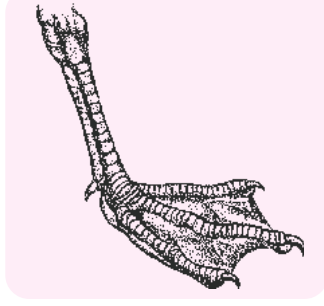
પક્ષીઓ માળાનો ઉપયોગ ફક્ત ઈંડાં મૂકવા માટે કરે છે. બચ્ચાં મોટાં થઈ જાય ત્યારે તે માળો છોડી દે છે. આપણે પણ ચાલતાં અને બોલતાં થઈએ ત્યારે આપણું ઘર છોડી દેવું પડે તો ! અનુમાન કરો.

માળો છોડ્યા બાદ, જુદાં-જુદાં પ્રકારનાં પક્ષીઓ જુદી જુદી જગ્યાઓએ રહે છે - કેટલાંક વૃક્ષો પર, કેટલાંક પાણીમાં અથવા પાણીની નજીક અને કેટલાંક જમીન પર.

બીજાં પ્રાણીઓ પણ જુદી-જુદી જગ્યાએ રહે છે. જમીન પર, જમીનની અંદર, પાણીમાં, અને વૃક્ષો ઉપર.

પક્ષીનાં પંજા - જરૂરિયાત પ્રમાણે જુદાં-જુદાં પ્રકારના

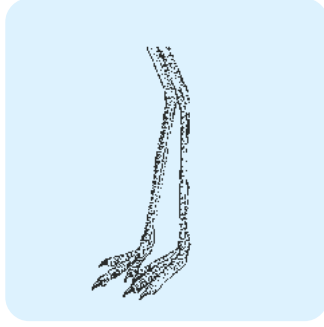
પાણીમાં તરવા

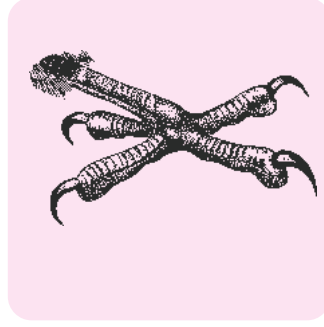
વૃક્ષની ડાળીઓ પકડવા

ખોરાક ઝડપવા
(શિકાર કરવા)

જમીન પર ચાલવા

વૃક્ષ પર ચઢવા

પક્ષીની ચાંચ - ખોરાક પ્રમાણે જુદી-જુદી પ્રકારની

માંસ ફાડવા
અને ખાવા

વૃક્ષના થડ અને
લાકડામાં કાણું પાડવા

ફૂલોનો રસ ચૂસવા

છીછરા પાણી અને
કાદવમાંથી નાનાં
જીવજંતુ શોધવા

બીજ તોડવા અને
વાટવા

ઘણીબધી જાતના ખોરાક
કાપવા અને ખાવા

પ્રાણીના દાંત

તમે જોયું છે કે પ્રાણીઓને જુદાં-જુદાં પ્રકારના દાંત હોય છે.

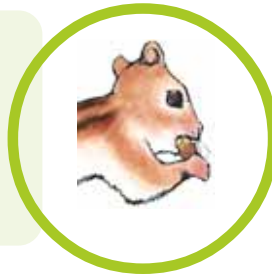
ગાયના આગળના દાંત ઘાસ કાપવા માટે હોય છે. બાજુ પરના દાંત ઘાસ ચાવવા માટે મોટા અને સપાટ હોય છે.

બિલાડીના દાંત માંસ ફાડવા અને કાપવા માટે તીક્ષ્ણ હોય છે.

સાપને વાંકા તીક્ષ્ણ દાંત હોય છે, પરંતુ તે પોતાનો ખોરાક ચાવતા નથી. સાપ પોતાનો ખોરાક આખો જ ગળી જાય છે.

ખિસકોલીના આગળના દાંત જીવનપર્યંત વધ્યા કરે છે. તેમણે તેમના લાંબા કરેલા દાંત વડે વસ્તુઓ કોતરવાની હોય છે.

તમારા પોતાના દાંત વિશે શોધી કાઢો અને લખો :

- તમારી ઉંમર
- તમારા દાંત કેટલા છે ?
- તમારા કોઈ દાંત તૂટી અથવા પડી ગયા છે ? કેટલા ?

- તમને કેટલા નવા દાંત આવ્યા છે ?
- તમારા કેટલા દૂધિયા દાંત પડી ગયા છે, પરંતુ તેની જગ્યાએ નવા દાંત આવ્યા નથી ?

દાંત વિશે વધારે શોધો :

તમારા મિત્રના દાંત જુઓ. શું તે જુદા પ્રકારના દાંત છે ? તમારી નોટબુકમાં એક આગળનો અને એક પાછળનો દાંત દોરો. આ દાંત વચ્ચે તમે કોઈ તફાવત જોઈ શકો છો ?

કલ્પના કરો :

- જો તમારે આગળના દાંત ન હોય (બંને ઉપર અને નીચે) તો તમે જામફળ કેવી રીતે ખાઓ ? અભિનય કરી બતાવો કેવી રીતે ?
- તમારે આગળના દાંત છે, પરંતુ પાછળના એક પણ દાંત નથી. તમને કોઈ રોટલી આપે છે. તે તમે કેવી રીતે ખાશો ? બતાવો.
- તમારા મોંમાં એક પણ દાંત નથી. તમે કેવા પ્રકારની વસ્તુઓ ખાઈ શકશો ?
- તમારે દાંત ન હોય તો કેવા લાગો ? તમારી નોટબુકમાં ચિત્ર દોરો.
- ઘરડાં માણસો પાસેથી જાણો. જેઓને દાંત હોતા નથી, તેઓ કેવા પ્રકારની વસ્તુઓ ખાઈ શકતા નથી ?

તમારા વિસ્તારમાં સામાન્ય રીતે દેખાતા પક્ષીનું ચિત્ર દોરો. તેના શરીરના ભાગોને પણ નિર્દેશ કરો.

પ્રકરણ ૧૭

તેજલ અમદાવાદમાં

હું મહિના પહેલાં માતાના ઈલાજ માટે અમદાવાદ આવી હતી. મારી માતાને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી હતી.

અમદાવાદ - મોટું શહેર

ધીમે ધીમે હું શહેરીજીવનને અનુકૂળ થવા લાગી છું. મને હજી પણ યાદ છે તે દિવસ જ્યારે હું અને મારી માતા અમદાવાદ સ્ટેશન પર ટ્રેનમાંથી ઊતર્યા ત્યારે કેટલી ભીડ હતી ! મેં ઝડપથી મારી માતાનો હાથ પકડી લીધો.

હું વિચારતી હતી કે આટલી ભીડમાં મામા અમને કેવી રીતે શોધશે. તરત જ પાછળથી મેં મોટેથી બોલવાનો અવાજ સાંભળ્યો, ‘તેજલ, તેજલ’. મેં પાછળ ફરીને જોયું તો તે મામા હતા.

જેવું અમે સ્ટેશન છોડ્યું તરત અમે મામાના ઘર તરફ જવાના રસ્તા

શિક્ષક માટે : માતાના ભાઈને ગુજરાતીમાં મામા કહેવાય છે. બાળકોને પૂછો તેઓ તેમના કુટુંબમાં માતાના ભાઈને શું કહે છે ?

ઉપર હતા, પરંતુ દરેક જગ્યાએ ભીડ હતી. એક સાંકડી ગલીમાં હરોળબંધ કેટલી બધી ઝૂંપડીઓ હતી. અમે મામાના ઘર સુધી પહોંચવા તે ગલીમાંથી ગયાં. મામા, મામી અને તેમની બે દીકરીઓ અને એક દીકરો. બધાં એક જ રૂમમાં રહે છે. હું પણ તેમની સાથે અહીં રહું છું. અમે અહીં બેસીએ, સૂઈએ તથા જમવાનું અને કપડાં-વાસણ ધોવાનું બધાં જ કામ એક જ રૂમમાં કરીએ છીએ.

મારા ગામના ઘરમાં પણ એક જ રૂમ છે, પરંતુ અમારે રસોઈ માટે અને નાહવા માટે જુદી જગ્યા છે. અમારે બહારની તરફ આંગણું છે.

પાણી, પાણી

હું, ઋત્વા અને મામી વહેલી સવારે ૪:૦૦ વાગ્યે ઊઠીને સામૂહિક નળ પર પાણી ભરવા જઈએ છીએ. બાપ રે ! ત્યાં પાણી માટે કેટલા ઝઘડા થાય છે. જો અમે થોડાં મોડાં પડીએ, તો અમે આખા દિવસનું પાણી ભરી શકીએ નહિ. અમારા ગામના ઘરમાં પણ નળ નથી. ગામડામાં તળાવમાં પાણી હોય છે. ત્યાં જવા માટે વીસ મિનિટ લાગે છે. ઉનાળામાં, ઘણીવાર તળાવમાં પાણી સૂકાઈ જાય છે, પછી અમારે લગભગ એક કલાક સુધી ચાલીને નદીએ પાણી ભરવા જવું પડતું,

તેજલ અમદાવાદમાં

પરંતુ ગામમાં પાણી માટે ઝઘડા થતા નથી.

ગલીમાં જ્યાં મામા રહે છે ત્યાં એક છેડે શૌચાલય છે. ગલીના લોકો તે શૌચાલયનો ઉપયોગ કરે છે. તે હંમેશાં ખૂબ જ ગંદું હોય છે અને ત્યાં દુર્ગંધ

આવે છે. પહેલીવાર તો મને તેનાથી ઊલટી જેવું થતું. ત્યાં પાણી પણ હોતું નથી. અમારે સાથે પાણી લઈને જવું પડતું. હવે, હું આ બધાથી ટેવાઈ ગઈ છું. મારા ગામમાં કેટલાંક લોકો ખુલ્લી જગ્યામાં કે ખેતરમાં શૌચ માટે જાય છે. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ અલગ-અલગ જગ્યાએ જાય છે.

લખો :

- તેજલને તેની માતાને લઈ ગામથી અમદાવાદ કેમ આવવું પડ્યું હતું ?

- તેજલને તેના મામાના ઘરે શૌચાલયનો ઉપયોગ કરતાં કેમ ઊલટી જેવું થયું હતું ?

- તેજલનું ઘર અને મામાનું ઘર કઈ રીતે જુદું પડે છે ?

- તેજલને સામૂહિક નળથી પાણી ભરવામાં અને ગામડે પાણી ભરવામાં શું તફાવત લાગે છે ?

- તેજલના મામા રહે છે ત્યાં વીજળી હશે ? તમે કેવી રીતે જાણ્યું ?

શીખી લીધું

દરરોજ મારે મારી માતાને જોવા બસમાં જવું પડે છે. પહેલીવાર, મને આવી ભીડવાળી બસમાં જતાં બીક લાગતી. મને તેની આદત ન હતી. હું ડરતી હતી. પણ હવે એવું નથી મને ખબર છે લાઈનમાં કેવી રીતે ઊભું રહેવું, ટિકિટ માટે કેટલા પૈસા આપવા, ક્યાં ઊતરવું.

અમે જ્યાં રહીએ છીએ, ત્યાં નજીકમાં ઊંચાં મકાનો છે. મારા મામી ત્યાં સાત ઘરની સફાઈ અને વાસણ ધોવાનું કામ કરે છે.

તેજલ અમદાવાદમાં

એક દિવસ હું તેમની સાથે ત્યાં ગઈ હતી. જ્યારે પહેલીવાર મકાન જોયું, મને થયું કે તે એક મોટું ઘર હતું; પરંતુ મેં જોયું ત્યાં ઘણાંબધાં ઘરો એકની ઉપર એક એમ હતાં. મને આશ્ચર્ય થયું, હું કેવી રીતે આટલી બધી સીડી ચઢીશ, પરંતુ ત્યાં લિફ્ટ હતી. તે મોટા લોખંડના પાંજરા જેવી હતી. તેમાં પંખો, લાઈટ અને ઘંટડી હતી. અમે કેટલાં બધાં માણસો ગોઠવાઈ ગયાં અને બટન દબાવતાં તે ઉપર પહોંચી ગઈ. સાચે જ હું બહુ ગભરાતી હતી.

કહો :

તમારા કોઈ સગાં-વહાલાં હોસ્પિટલમાં દાખલ થયેલ છે ?

- તે કેટલા દિવસો માટે ?
- તમે તેની મુલાકાત લીધી છે ?
- ત્યાં દર્દીની દેખરેખ કોણ કોણ રાખે છે ?
- તમે ઊંચાં મકાનો જોયાં છે ? ક્યાં ?
- તે મકાનમાં કેટલા માળ છે ?
- તમે કેટલા માળ ચડ્યાં છો ?

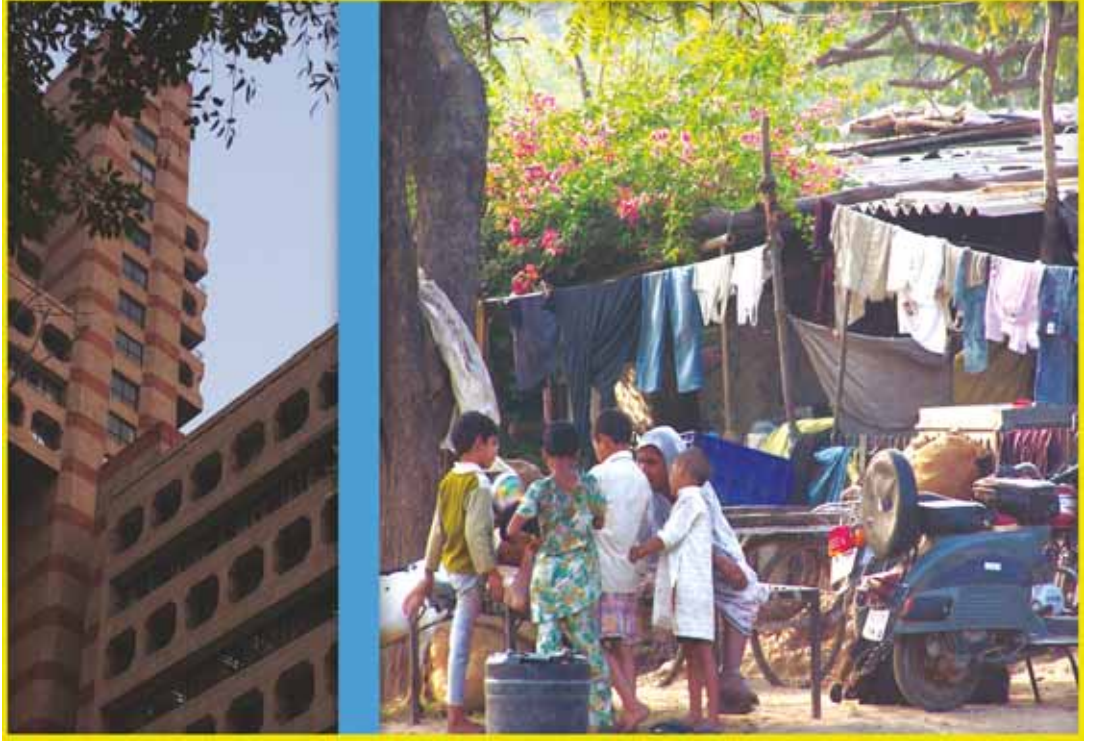
બીજું ઘર

મામી પહેલાં મને હર્ષના ઘરે લઈ ગયાં. તેનું ઘર બારમા માળે હતું. કેટલું મોટું ઘર ! કેટલા બધા રૂમ. એક બેઠકખંડ, એક ભોજનખંડ, એક શયનખંડ અને એક રસોડું. તેમનું શૌચાલય પણ ઘરમાં જ હતું! હર્ષના ઘરને સાફ કરતાં મામીને ખૂબ જ સમય લાગ્યો, પરંતુ તે સરળતાથી કામ કરી શકે છે. રસોડામાં નળ છે

અને તેમાં પાણી આવે છે. હર્ષે નાહવા માટે નળ નીચે પાણી ભરવા ડોલ મૂકી, પછી તે ટીવી જોવા બેઠો. કેટલો બધો પાણીનો બગાડ થયો. મને તે ના ગમ્યું. હું ગઈ અને નળ બંધ કર્યો.

હર્ષના ઘરમાં મોટી કાયની બારીઓ છે. મામીએ મને બારીમાંથી બહાર જોવા કહ્યું. હું મામાની ગલી અને ઘર જોઈ શકતી હતી, પરંતુ ક્યું ઘર તેમનું છે તે કહી શકતી ન હતી. ત્યાં ઉપરથી દરેક વસ્તુઓ રમકડાં જેવી નાનકડી લાગતી હતી. મને ઊંચાઈએથી જોવામાં ડર લાગતો હતો.

- તેજલ પહેલીવાર અમદાવાદ આવી, ત્યારે તેને કઈ કઈ બાબતોનો ડર લાગતો હતો ?

શિક્ષક માટે : આ પાઠ તેજલના મામા જ્યાં રહે છે તે મકાનો અને ઊંચી ઈમારતોના મકાનો વચ્ચેનો તફાવત બતાવે છે. બાળકોને આવા બીજા તફાવતો વિશે વિચારવા પ્રોત્સાહિત કરો અને તેનાં કારણો વિચારવા પ્રોત્સાહિત કરો.

તેજલ અમદાવાદમાં

- જ્યાં મામા રહેતા હતા તે અને ઊંચી ઈમારતોનાં મકાનો વચ્ચે શું તફાવત હતો ?

મામા જ્યાં રહે છે તે વિસ્તારનાં મકાનો

ઊંચી ઈમારતોનાં મકાનો

- આ તફાવત શા માટે છે ? ચર્ચા કરો.

તમારા વિશે કહો :

- તમે રહો છો તેના જેવા ઘર ઉપર વર્તુળ કરો. તે ઘર આના જેવું છે.
તેજલ મામા હર્ષ કોઈ બીજા જેવું
- તમારા ઘરમાં પાણી ક્યાંથી આવે છે ?
- તમારા ઘરમાં વીજળી જોડાણ છે ? જો હા તો, દિવસમાં કેટલા કલાક તમારા ઘરમાં વીજળી મળે છે ?
- તમે જ્યાં રહો છો ત્યાં કઈ હોસ્પિટલ નજીકમાં છે ?
- નીચેની જગ્યાઓ તમારા ઘરથી કેટલી દૂર છે ?

	ચાલતા સમય (મિનિટ)	અંતર (કિમી)
બસ-સ્ટોપ		
શાળા		
બજાર		
પોસ્ટ-ઓફિસ		
હોસ્પિટલ		

- તમારા વિસ્તારના જુદા જુદા પ્રકારના મકાનોનાં ચિત્રો તમારી નોટબુકમાં દોરો.

એક નવી ચિંતા

મામાએ કહ્યું કે તે મને આખું અમદાવાદ જોવા લઈ જવા માંગે છે. અહીં આસપાસ બાળકો રિવરફ્રન્ટ વિશે ખૂબ જ વાતો કરે છે. તેઓ કહે છે ત્યાં મોટા-મોટા કલાકારો, નેતાઓ અને

ખેલાડીઓ પણ આવે છે. જો હું ત્યાં જાઉં અને હું કદાચ તેમને જોઉં તો !

આ દિવસોમાં મામા ખૂબ જ ચિંતામાં છે. હું તેમને મને રિવરફ્રન્ટ લઈ જવા કહી શકું નહિ. છેલ્લા અઠવાડિયે કેટલાંક લોકો નોટિસ લાવ્યા કે ત્યાંના લોકોએ તે જગ્યા છોડી દેવી પડશે.

આ જગ્યા સરકારી હોવાથી ખાલી કરવાની છે. મામા કહે છે કે છેલ્લાં દસ વર્ષમાં આવી ત્રીજી નોટિસ આપવામાં આવી છે. ત્યાં જે લોકો રહે છે, તેમને ઘર માટે બીજા સ્થળે જગ્યા આપવામાં આવશે. પરંતુ તે થોડે દૂર છે. મામાને આટલે દૂરથી કામની જગ્યાએ જવા માટે વધારે સમય અને નાણાં જશે. મામાને બીજા કામની શોધ કરવી પડશે. હું પણ મારી માતાને મળવા કેવી રીતે જઈશ ? હજી સુધી મારી માતા પૂર્ણ રીતે સાજી થઈ નથી.

તમારી નોટબુકમાં લખો :

- મામાએ તેમનું ઘર કેમ બદલવાનું છે ?
- તમે તમારા ઘરેથી સ્થળાંતર કર્યું છે ? જો હા, તો તમારે સ્થળાંતર કેમ કરવું પડ્યું ?
- શું તમારા કુટુંબમાં સભ્યોએ કામ માટે દૂર જવું પડે છે ? તેઓ ક્યાં જાય છે ? તેમને કેટલે દૂર જવાનું હોય છે ?

ચર્ચા કરો :

- ત્યાં હોટલ બનવાની છે તેના કારણે મામા અને બીજાં બધાંએ સ્થળાંતર કરવું પડશે એ સારું છે ?
- તેનાથી કોને ફાયદો થશે ?
- કોને મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડશે ?
- તેજલના મામાની જેમ કોઈ મુશ્કેલી પડી હોય તેવાં લોકોને તમે જાણો છો ? વર્ગમાં તેના વિશે વાત કરો.

તમારી પસંદગીના ઘરનું ચિત્ર દોરો અને રંગ પૂરો.

તરસ કેવી રીતે છીપાવવી ?

કિપલ પુસ્તક વાંચતી હતી, ત્યારે તેણે દરવાજે અવાજ સાંભળ્યો. તેણે જોયું કે કોઈ મહેમાન આવ્યા છે. પપ્પાએ મહેમાનને આવકાર આપ્યો. તેમણે ઋચનને તેમના માટે ઠંડું પીણું લાવવા કહ્યું. મહેમાને કહ્યું, “હું ઠંડું પીણું લઈશ નહિ. મને એક ગ્લાસ પાણી આપો.”

પપ્પાએ કહ્યું, “આજકાલ અમને પીવાલાયક પાણી મળતું નથી. તે ચોખ્ખું પણ દેખાતું નથી. સારું રહેશે જો તમે તે પાણી ન પીઓ. અમારી પાસે તો છૂટકો નથી, એટલે આવું પાણી પીવું પડે છે.”

ચર્ચા કરો :

- ગંદું પાણી આપણા શરીરને કેવી રીતે નુકસાન કરે છે ?
- આવા પાણીથી કોઈ બીમાર થયું હોય એવા કોઈને તમે જાણો છો ? તેના વિશે વાત કરો.
- કિપલના ઘરે જ્યારે મહેમાન આવ્યા, તેમણે મહેમાનને પાણીના બદલે ઠંડાં પીણાં માટે પૂછ્યું, કારણ કે તેમણે વિચાર્યું તે આવું પાણી ના પી શકે. તમારા વિચારે કિપલના કુટુંબે તેમના પોતાના પીવાના પાણી માટે શું કરવું જોઈએ ?
- મહેમાને ઠંડું પીણું લેવાની ના પાડી. તેમણે આવું કેમ કહ્યું ? વિચારો.

પાણીની રમતો

ઉત્તર ગુજરાતમાં મોટા વોટરપાર્ક છે. એક દિવસ સચિન અને નીરૂ તેમનાં માતાપિતા સાથે વોટરપાર્ક ગયાં. ત્યાં ઘણા બધા પાણીના ફુવારા હતા. નીરૂએ કહ્યું, “જો સચિન પાણીમાં કેટલી બધી રાઈડ્સ છે.”

“આ બાજુ મોટાં તળાવો !”, સચિને કહ્યું, છબ ! છબ ! છબ ! બંનેએ પાછળ જોયું. ઝૂમ, ઝૂમ, ઝૂમ અવાજ કરતાં પહોળી લપસણીમાં ઝડપથી લપસતાં બાળકો પાણીમાં પડતાં હતાં.

સચિન લપસણીમાં ખૂબ જ ઊંચે ગયો. થોડી જ ક્ષણોમાં તે ધબાક કરતો પાણીમાં પડ્યો. નીરૂએ આશ્ચર્યથી ચીસ પાડી.

પછી તરત તેમણે પાર્કની બહાર ખૂબ જ મોટો અવાજ સાંભળ્યો. દરેક જણ ઝડપથી દરવાજા તરફ દોડ્યાં. ત્યાં લોકોનું

ટોળું ખાલી ડોલ અને ઘડા લઈને ઊભું હતું. એક નાનું બાળક ખાલી બોટલ લઈ તેની માતાને વળગેલું હતું. સચિનની માતા ટોળામાં એક મહિલા પાસે ગઈ. “શું વાત છે ?” તેણે પૂછ્યું.

મહિલાએ ગુસ્સાથી જવાબ આપ્યો, “તમે પૂછો છો શું વાત છે? અમારા કૂવામાં પાણી નથી. અઠવાડિયામાં એક દિવસ પાણીનું ટેન્કર આવે છે ત્યારે જ અમને પાણી મળે છે. આજે, તે નથી આવ્યું અને અહીં આટલું બધું પાણી તમારે રમવા માટે છે. અમે શું કરીએ કહો ?”

વાંચો અને લખો :

- તમારા ઘરમાં ક્યારેય પાણીની અછત થઈ છે ? ક્યારે ?

- ત્યારે તમે શું કરો છો ?

- તમે ક્યારેય પાણીમાં રમ્યા છો ? ક્યાં અને ક્યારે ?

- તમને ક્યારેય પાણીમાં રમવાની ના પાડવામાં આવેલ છે ? કેમ ?

- તમે તમારી આસપાસ પાણીનો બગાડ થતો જોયો છે ? ચર્ચા કરો.

- વોટરપાર્કમાં રમવા માટે ખૂબ જ પાણી હતું, પરંતુ નજીકના ગામડામાં લોકોને પીવાનું પાણી પણ મળતું નથી. તેના વિશે વિચારો અને ચર્ચા કરો.

- જો તમે વોટરપાર્કમાં જાઓ, તો ત્યાં પાણી ક્યાંથી આવે છે તે શોધી કાઢો.

શું આ પી શકાય ?

એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ

લિફ્ટ વીસમા માળે ઊભી રહી. સ્મિતને લિફ્ટમાં જવું ખૂબ ગમે છે. આજે શાળામાં રજા છે. સ્મિત તેની માતા સાથે અંજુ મેડમને ત્યાં આવ્યો. તેની માતા ત્યાં કામ કરતી હતી. તે ઘર શાંત, સાફ અને ચમકતું હતું. અંજુ સમાચારપત્ર વાંચતી હતી. સ્મિતને જોઈ તેણે હસીને પૂછ્યું “શું આજે રજા છે ?” મેડમે ટીવી ચાલુ કર્યું અને થોડી જ વારમાં સ્મિત કાર્ટૂનની દુનિયામાં ખોવાઈ ગયો. એટલામાં અંજુ મેડમે બૂમ પાડી. “અરે છાયા આ વિસ્તારના પીવાના પાણીમાં ગટરનું પાણી ભળી ગયું છે એમ સમાચારપત્રમાં છે. આ ગંદા પાણીના કારણે ઘણાં લોકોને ઝાડા અને ઊલટી થઈ ગયાં છે. તું કાલનું ભરેલું પાણી ખાલી કરી દે. થોડાંક તપેલાં પાણી ઉકાળી દે અને તારા ઘર માટે ઉકાળેલું પાણી લઈ જા.” સ્મિત તે સાંભળી ખુશ થઈ ગયો. આજે ઘરના પાણી માટે લાઈનમાં ઊભા રહેવામાંથી રજા મળી.

તમારી નોટબુકમાં લખો :

- અંજુ સમાચારપત્ર વાંચ્યા બાદ કેમ ચિંતિત હતી ?
- અંજુએ આગલા દિવસે ભરેલું બધું પાણી ઢોળી દેવા કહ્યું. શું આ પાણી બીજા કોઈ કામ માટે લઈ શકાય ? કયા કયા કામ માટે ?
- તેણે પાણી ચોખ્ખું કરવાની કઈ યુક્તિ કરી ?

- શું તમે પાણી ચોખ્ખું કરવાની અલગ-અલગ રીતો જાણો છો ? તેમનું વર્ણન કરો.
- કદાચ અંજુએ સમાચારપત્ર ન વાંચ્યું હોત અને દરેકે ઉકાળ્યા વગરનું પાણી પીધું હોત, તો શું થાત ?

ચર્ચા કરો :

- સ્મિત જ્યાં રહે છે, ત્યાં દરેકે સાર્વજનિક નળથી પાણી ભરવા લાઈનમાં ઊભું રહેવું પડે છે. અંજુના ઘરમાં નળમાં આખો દિવસ પાણી આવે છે. આવું શા માટે ?
- અંજુએ સમાચારપત્રમાં પાણી વિશે વાંચ્યું. શું તમે સમાચારપત્રમાં પાણી વિશે કોઈ સમાચાર વાંચ્યા છે ? કેવા પ્રકારના સમાચાર ?

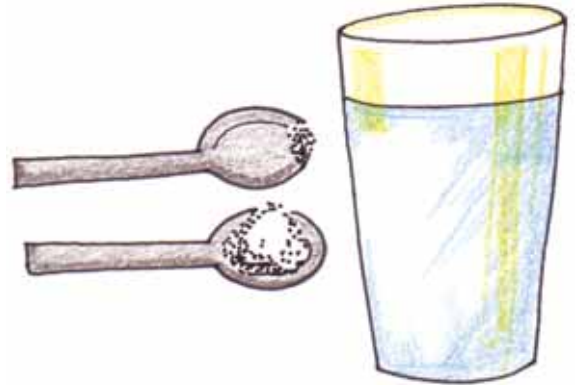
જાતે કરો અને ચર્ચા કરો :

- છેલ્લા એક મહિનાનાં સમાચારપત્રોમાં પાણી સંબંધિત બધા સમાચાર જુઓ અને છાપામાંથી કાપી એકઠા કરો. એક મોટા કાગળ પર બધા કાપેલા ભાગ ચોંટાડો. વર્ગખંડમાં ચર્ચા કરો.

તમને ક્યારેય ઝાડા અને ઊલટી થયાં છે ? ત્યારે તમને કેવું લાગ્યું હતું ? જ્યારે ઝાડા અને ઊલટી થાય ત્યારે, આપણા શરીરમાંથી પાણી ખૂબ જ ઓછું થઈ જાય છે. જે શરીર માટે નુકસાનકારક છે. આપણા શરીરમાંથી ઓછું થયેલું પાણી ફરી પૂરું પાડવું મહત્વનું છે. ઝાડા-ઊલટી થાય ત્યારે ખૂબ જ પાણી પીવું જોઈએ. આપણે પાણીમાં થોડું મીઠું અને ખાંડ પણ ભેળવવાં જોઈએ.

મીઠા અને ખાંડનું મિશ્રણ બનાવીએ.

એક પ્યાલો ઉકાળેલા પાણીમાં એક ચમચી ખાંડ અને ચપટી મીઠું નાંખો અને ઠંડું થવા દો. આ મિશ્રણને ચાખો. પાણી આપણા આંસુ કરતાં વધારે ખારું થવું જોઈએ નહિ.

જ્યારે વ્યક્તિને ઝાડા અને ઊલટી થયા હોય ત્યારે આ મિશ્રણને પીવડાવવું. સાથે હળવો

ખોરાક આપવો. નાના બાળકોને માતાનું દૂધ સતત આપવું જરૂરી છે. થોડી દવા લેવી પણ જરૂરી છે. તે ઘરે બનાવેલ પણ હોઈ શકે છે. જો ઝાડા અને ઊલટી બંધ ન થાય તો, ડોક્ટરની સલાહ લેવી મહત્વની છે.

શાળામાં પાણીની માહિતી :

તમારા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓના ત્રણ જૂથ બનાવો.

- એક જૂથ શાળામાં પીવાના પાણીની ગોઠવણી વિશે જાણકારી મેળવે.
- બીજું જૂથ શાળાના શૌચાલયની વ્યવસ્થા વિશે જાણકારી મેળવે.
- ત્રીજું જૂથ વર્ગના બાળકોને થયેલ બીમારી વિશે જાણકારી મેળવે.

નીચે આપેલા પ્રશ્નો દરેક જૂથને માહિતી એકઠી કરવા મદદરૂપ બનશે.

જૂથ ૧

અવલોકન કરો અને નોંધો

- જે લાગુ પડતું હોય તે બોક્ષમાં (✓) મૂકો.
 - તમારી શાળામાં પાણી ક્યાંથી આવે છે ?
નળ ☐ ટેન્ક ☐ હેન્ડપમ્પ ☐ અન્ય ☐
 - તમારી શાળામાં તમે પીવા માટેનું પાણી ક્યાંથી લો છો ?
નળ ☐ ટેન્ક ☐ હેન્ડપમ્પ ☐ અન્ય ☐
- જો નળ, માટલું અને હેન્ડપમ્પ ન હોય તો તમે પીવાનું પાણી ક્યાંથી મેળવશો ?

- બધા જ નળ અને હેન્ડપમ્પમાં પાણી છે ?

- કોઈ નળ ટપકતો અથવા લીક થતો હોય, તો તમે શું કરશો ?

- બધાં માટલાં પાણીથી ભરેલાં અને ઢાંકેલાં છે ?

- માટલાં અને પાણી ભરવાનાં બીજાં કયા કયા વાસણો રોજ સાફ થાય છે ?

- પાણીને પીવા લાયક કેવી રીતે બનાવાય છે ?

- માટલાં અથવા વાસણમાંથી ડોયા વગર પાણી લેવાથી શું થાય ?

- પાણી પીવાના નળ અથવા માટલાં પાસેની જગ્યાઓ રોજ કેવી રીતે સાફ કરવામાં આવે છે ?

વિચારો અને ચર્ચા કરો :

- પાણી પીવાની જગ્યા કેમ ગંદી થાય છે ?
- આ જગ્યા સાફ રાખવા આપણે શું કરી શકીએ ?

શોધી કાઢો અને તમારી નોટબુકમાં લખો :

- વાસણો અથવા માટલાં અને ડોયા કેટલીવાર (દિવસમાં એકવાર, બે દિવસે એકવાર, વગેરે) સાફ કરાય છે ? તેને કોણ સાફ કરે છે ?
- તમારી શાળામાં કેટલાં બાળકો છે ? કેટલાં નળ, માટલાં અથવા હેન્ડપમ્પ છે ? તે બાળકો માટે પૂરતાં છે ?
- પાણી પીવાની આસપાસની જગ્યા કોણ સાફ કરે છે ?
- નીચે ઢોળાયેલું પાણી ક્યાં જાય છે ?

જૂથ ૨

અવલોકન કરો અને નોંધો

- બોક્ષમાં (✓) કરો.
 - તમારી શાળામાં શૌચાલયની શું વ્યવસ્થા છે ?

બાંધેલું શૌચાલય

☐

ખુલ્લી જગ્યા

☐

- કેટલાં શૌચાલય છે ?

- છોકરા અને છોકરીઓ માટે અલગ શૌચાલય છે ?

☐

હા

☐

ના

- શૌચાલયમાં પાણી આવે છે ?

☐

હા

☐

ના

- પાણી ક્યાંથી આવે છે ?

❖ નળ દ્વારા

☐

હા

☐

ના

❖ ટાંકીમાંથી

☐

હા

☐

ના

❖ ઘરેથી લાવવામાં આવે છે.

☐

હા

☐

ના

- શૌચાલય નજીક હાથ ધોવા માટે પાણી હોય છે ?

☐

હા

☐

ના

- શૌચાલયનો ઉપયોગ કર્યા પછી તમે હાથ ધુઓ છો ?

☐

હા

☐

ના

- કોઈ નળ લીક અથવા ટપકતો હોય એવો છે ?

☐

હા

☐

ના

- શૌચાલયને સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે ?

☐

હા

☐

ના

શોધી કાઢો અને લખો :

- તમારી શાળામાં કેટલાં છોકરા અને છોકરીઓ છે ?

છોકરીઓ

છોકરાઓ

- છોકરાઓ અને છોકરીઓ માટે કેટલાં શૌચાલય છે ?

છોકરીઓ

છોકરાઓ

- જો નળ ન હોય તો, શૌચાલયમાં પાણી કોણ મૂકે છે ? પાણી ક્યાંથી લાવવામાં આવે છે ?

- આ જગ્યાને સ્વચ્છ કોણ રાખે છે ?

જણાવો :

- શૌચાલય સ્વચ્છ રાખવા શું શું કરવું જોઈએ ?
- આપણે દરેક તેના માટે શું કરી શકીએ ?
- તમે બસસ્ટેશન અને રેલવે સ્ટેશન પર શૌચાલય જોયાં છે ? તે ઘરના શૌચાલયથી કેવી રીતે અલગ પડે છે ?

જૂથ ૩

તમારા વર્ગમાં બાળકો સાથે વાત કરો અને નીચે આપેલ કોષ્ટક પૂર્ણ કરો. છેલ્લા કેટલાક મહિનામાં વર્ગમાંથી કેટલાં બાળકો આમાંથી કોઈ પણ રોગનો ભોગ બનેલ છે ? એવા બાળકોનાં નામ લખો.

ક્રમ	ઝાડા	ઊલટી	ઝાડા અને ઊલટી	પીળો પેશાબ, પીળી (ફિક્કી) ચામડી અને આંખો, ઝીણો તાવ	પેટનો દુઃખાવો
૧					
૨					
૩					
૪					
૫					

આ માહિતી પરથી તમે શું શોધ્યું તેની ચર્ચા તમારા શિક્ષક સાથે કરો. તમે શોધેલા મુદ્દા અને શિક્ષકની સલાહ પરથી અહેવાલ બનાવો. તમારો અહેવાલ શાળાની પ્રાર્થનાસભામાં વાંચો. તેને નોટિસ બોર્ડ પર મૂકો.

વડીલોની દૃષ્ટિ

આશરે ત્રીસેક વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. રાજકોટના રાજસમઢિયાળા ગામે પાણીનો વિકટ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. એ વખતના દીર્ઘદૃષ્ટા સરપંચશ્રીએ જિલ્લા ગ્રામીણ વિકાસ સત્તામંડળ (DRDA) નો સંપર્ક કર્યો. ગામમાં ચેકડેમ બનાવવા માટે ભલામણ કરી. ગ્રામીણ વિકાસ સત્તામંડળે ૧૯૮૫માં આ ગામમાં ૧૦૯૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં લગભગ પિસ્તાલીસ ચેકડેમ બનાવ્યા. બીજા વર્ષે આ વિસ્તારમાં પુષ્કળ વરસાદ થયો. આથી, તમામ ચેકડેમમાં પાણીનો સંગ્રહ થયો. પાણીનાં તળ ઊંચે આવ્યાં. માત્ર પંદર મીટરની સામાન્ય ઊંડાઈથી લોકોને પાણી ઉપલબ્ધ થયું. વર્ષ ૨૦૦૨માં અહીંયાં દુકાળ પડ્યો. છતાં પણ વડીલોની જે - તે સમયની દીર્ઘદૃષ્ટિના કારણે ગામલોકોને કોઈ મુશ્કેલી ન પડી. આ વર્ષે પણ લોકો ત્રણેય મોસમમાં પાક લઈ શક્યા. લોકોની સુખાકારી અને સમૃદ્ધિમાં પણ વધારો થયો.

શિક્ષક માટે : કોષ્ટકમાં બાળકો જાણતા હોય તેવાં સામાન્ય લક્ષણો આપ્યાં છે. જો આ કૉલેરાથી થયા હોય, તો તમે તેની મદદથી આની ચર્ચા કરી શકો છો. બધાં જ રોગોનાં નામ બાળકોને આવડે તે મહત્વનું નથી.

વર્ગમાં ઉજાણી

વેકેશન પૂરું થયું. આજે શાળા શરૂ થઈ. રજાઓમાં કેવી મજા કરી ? સહુ વાતો કરે છે.

મીના - તારા હાથમાં મહેંદી કેમ મૂકી છે ?

આરતી - મારા કાકાના લગ્ન હતાં એટલે ...

મીના - અરે ખૂબ જ મજા આવી હશે ...

આરતી - હા, મજા જ મજા ... સાથે જમવાની પણ મજા.

રેહાના - આપણે આપણા વર્ગમાં પણ સાથે જમીએ તો ?

ડેવિડ - મજા આવશે. ચાલો એમ જ કરીએ.

સહુએ વર્ગમાં ઉજાણી કરવાનું નક્કી કર્યું. બધાં બાળકો ઘરેથી શું-શું લાવશે એ કહેવા લાગ્યાં. બધાંએ વસ્તુઓ લાવી શનિવારે ખરેખર ઉજાણી કરી. જાત જાતનું ખાવાનું મળ્યું. બધાં સાથે રમ્યાં, ગીતો ગાયાં અને નાચ્યાં ...

સાથે જમીએ

તમારી નોટબુકમાં લખો :

- તમને બીજાઓ સાથે જમવું ગમે છે ?
- કયા પ્રસંગમાં તમે તમારા મિત્રો સાથે જમો છો ?
- તમે તમારા વર્ગમાં ક્યારેય ઉજાણી કરી છે ? ક્યારે ? તમે ઉજાણી કઈ રીતે કરી ?
- તમે અને તમારા મિત્રો ઉજાણી માટે શું શું લાવ્યા હતા ?
- તમે બધાં શું જમ્યાં હતાં ?
- તમે તમારી ઉજાણી માટે કોને આમંત્રણ આપ્યું ?
- ઉજાણીમાં કોણ ન આવ્યું ? શા માટે ?

ઉત્તરાયણ ઊજવીએ

પિન્કી વહેલી સવારે ઊઠી. તેના મિત્રો સેજલ, આયુષ, તનવીર, ફાતિમા અને ઈકબાલને પોતાના ઘરે બોલાવવા દોડી. આજે ઉત્તરાયણ છે. સહુ આનંદમાં હતાં.

ઉત્તરાયણ ઊજવવા તેમણે ખાસ તૈયારી કરી હતી. તેઓ ઉત્તરાયણ કેવી રીતે ઉજવશે ? ચાલો વાંચીએ.

તેઓ ખૂબ વહેલાં ઊઠ્યાં હતાં. તેમના મોટાભાઈઓએ અગાઉથી જ પતંગની કિન્ના બાંધી રાખી છે. પિન્કીના દાદીએ તલના લાડુ અને શીંગની ચિક્કી બનાવી છે.

સેજલ તેના ઘરેથી મમરાના ગળ્યા લાડુ લાવી. તનવીર પોતાની વાડીએથી બોર લાવ્યો. આયુષની મમ્મી તાજાં બોર આપી ગઈ.

રસોડામાં પિન્કીની મમ્મી ઊંધિયું બનાવવાની તૈયારી કરે છે. ઊંધિયું બનાવવા શું શું જોઈએ, ખબર છે તમને ? ગવાર, વાલોળ અને શીંગણ. બટાટા અને ટામેટાં પણ ખરાં.

કેપ્સીકમ (શિમલા મરચાં), લીલાં ધાણા અને આદું જેવા મસાલા પણ જોઈએ. શક્કરિયાં અને સૂરણ વગર તો ઊંધિયાની મજા જ નહીં. મમ્મીએ મેથીની ભાજના વડાં પણ તેમાં ઉમેર્યાં. ઈકબાલ તો આટલું બધું જોઈ અચરજ પામ્યો.

દાદીમા ગરમા ગરમ જલેબી ઉતારતાં હતાં. સહુએ ખાવાનું શરૂ કર્યું.

સહુ હવે પતંગ ચગાવવા અગાસીએ ગયાં. કોઈએ પતંગ ચગાવ્યો તો કોઈએ ફીરકી પકડી.

એ કાપ્યો ... એ ગયો ... એવી બૂમો પાડતાં - પાડતાં ગીતો પણ ગાયાં.

આખો દિવસ સહુ સૂરજના તડકામાં રહ્યાં. ઉત્તરાયણની ખૂબ મજા કરી.

ચાલો વાત કરીએ :

- ઉત્તરાયણ ક્યારે ઊજવવામાં આવે છે ?
- બધા જ ધર્મના લોકો ઉત્તરાયણ ઊજવે છે. તે તમે જાણો છો ?
- ચિક્કી અને તલના લાડુ કેવી રીતે બને છે ?
- તમારા ઘરે ઊંધિયું ઘરે બનાવો છો કે બહારથી લાવો છો ?
- ઊંધિયું બનાવવા અગાઉથી શું શું તૈયારી કરવી પડે ?

શોધી કાઢો અને કહો :

- ગામમાં કેટલા લોકોએ ઉત્તરાયણના દિવસે ઊંધિયું બનાવ્યું હશે ? અનુમાન કરો.
- તમે રાત્રે પણ ઉત્તરાયણ ઉજવાતી જોઈ છે ? તમને તે પસંદ આવ્યું ?
- તમારા મિત્રો કયા કયા તહેવાર ઊજવે છે ?
- તે દિવસે તેઓ શું શું જમે છે ?
- તહેવાર માટે ખાસ પ્રકારનો ખોરાક કોણ બનાવે છે ?
- તમે અમુક તહેવારોમાં ખાસ પ્રકારનાં કે રંગનાં કપડાં પહેરો છો ?
- ઉત્તરાયણને બીજા કયા નામથી ઓળખાય છે ?

સાથે જમીએ

મધ્યાહ્ન ભોજન

બપોરનો દોઢ વાગ્યો છે. મેદાનમાંથી રસોઈની સુગંધ આવે છે. પેટમાં ગુડગુડ થાય છે. ભૂખને કારણે ભણવામાં પણ ધ્યાન નથી.

ટન ... ટન ... ટન ઘંટ વાગ્યો. બધાં બાળકો હાથ ધોવા દોડ્યાં. હાથ ધોયા પછી અમે હરોળમાં જમવા બેઠાં. શાળામાંથી જ દરેકને થાળી અપાઈ. જમતાં પહેલાં અમે બધાએ સાથે ગાયું -

“સાથે રમીએ

સાથે જમીએ

સાથે કરીએ સારાં કામ

કાયમ રહેજો આપણી સાથે

ઘટ ઘટ વસતા શ્રી ભગવાન.”

આજે જમવામાં ચણા ચાટ, થેપલાં અને સૂકીભાજી છે. ગઈકાલે, અમે સુખડી અને વેજટેબલ ખીચડી જમ્યાં હતાં. શાળાના રસોડાની બહાર રોજના ભોજનની યાદી મૂકેલી છે. તે અમને અઠવાડિયાનાં જુદા જુદા દિવસે શું મળશે તે બતાવે છે. જ્યારે અમને તિથિભોજનમાં મીઠાઈ મળે ત્યારે ખૂબ જ મજા પડે !

શાળામાં મધ્યાહ્ન ભોજન સમયની એકબીજી રસપ્રદ વાત છે. દરરોજ હરોળમાં અમે અમારી જગ્યા બદલીએ અને એક નવા બાળક સાથે બેસીએ. મને તે ગમે છે કારણ કે, હું નવા બાળકોને મળું છું અને નવા મિત્રો બનાવું છું.

અમારા શિક્ષક કાળજી રાખે છે કે બધાંને તાજું અને ગરમ ભોજન મળે. વાલીઓ પણ તિથિભોજન આપી તેમાં મદદ કરે છે.

હવે બધી વસ્તુઓ સારી છે. અમે તાજું, ગરમ અને પકવેલું ભોજન સાથે જમીએ છીએ. બધાં બાળકો ભોજન પૂરું કરે અને તેનો બગાડ ન થાય તેની અમે કાળજી રાખીએ છીએ.

સાથે જમવાની ખૂબ જ મજા આવે છે. ક્યારેક કોઈ ઘરેથી જમ્યા વગર આવે તો અહીં ધરાઈને જમે પણ. સાવ ભૂખ્યા પેટે તમને ભણવું ગમે ? અનુમાન કરો.

શોધી કાઢો અને નોટબુકમાં લખો :

તમારી શાળામાં અપાતા ભોજન વિશે લખો.

- ભોજન કયા સમયે આપવામાં આવે છે ?
- શાળામાં તમને ભોજનમાં શું મળે છે ?
- તમને જે મધ્યાહ્ન ભોજન મળે છે તે પસંદ છે ?
- તમને જે ભોજન મળે છે તે પૂરતું છે ?
- તમે તમારી પોતાની થાળી લાવો છો કે શાળામાંથી મળે છે ?
- ભોજન કોણ પીરસે છે ?
- તમારા શિક્ષક તમારી સાથે જમે છે ?
- શાળામાં બોર્ડ પર અઠવાડિક ભોજનની યાદી મૂકી છે ?
- તમને બુધવારે અને શુક્રવારે શું મળે છે ?
- જો તમને તમારી શાળાના ભોજનની યાદીમાં ફેરફાર કરવાનું કહેવામાં આવે તો, તમે શું બદલવા માંગો છો ? તમે શું જમવાનું પસંદ કરશો ? તમારી પોતાની યાદી બનાવો.

સાથે જમીએ

દિવસ	ભોજન
સોમવાર	
બુધવાર	
શુક્રવાર	

મધ્યાહ્ન ભોજન દરેક બાળકનો હક

આપણા દેશમાં ઘણાં બાળકો એવાં છે કે જેમને પૂરતું જમવાનું મળતું નથી. શાળામાં પણ ભૂખ્યાં આવે છે.

આપણા દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતે હુકમ કર્યો છે કે પ્રાથમિક શાળામાં ભણતાં બધાં બાળકોને ગરમ, પકવેલું ભોજન મળવું જોઈએ. આ દરેક બાળકનો હક છે.

પ્રકરણ ૨૦

ખોરાક અને મજા

ટ્રીંગ.. ટ્રીંગ.. ટ્રીંગ ! દરવાજાની ઘંટડી વાગી. મનપ્રીતે દરવાજો ખોલ્યો તો દિવ્યા અને સ્વસ્તિક હતાં. “સુરજીત જો કોણ આવ્યું છે !” તેણે ઉત્તેજિત થઈને કહ્યું, સુરજીત દોડતી આવી. જ્યારે તેણે તેના મિત્રોને જોયાં અને ખુશીથી તેમને બાથ ભરી લીધીને બોલી, “તમે ક્યારે છાત્રાલયથી આવ્યાં ?” સ્વસ્તિકે કહ્યું, “હજુ ગઈકાલે જ. તારા માતાપિતા ક્યાં છે ? અમે તેમને મળવા માંગીએ છીએ.”

સુરજીતે કહ્યું, “તેઓ ગુરુદ્વારા ગયાં છે. અમે પણ ત્યાં જવાનાં છીએ.” દિવ્યાએ કહ્યું, “અરે ખૂબ સરસ, અમે તારી સાથે આવીએ છીએ.”

સુરજીતે પૂછ્યું, “તું રજાઓમાં જ ઘરે આવે છે. તને છાત્રાલયમાં રહેવું ગમે છે ? તમે તમારા પરિવારને ખૂબ જ યાદ કરતાં હશો.”

દિવ્યાએ કહ્યું, “અમે તેમને યાદ કરીએ છીએ, પરંતુ છાત્રાલયના જીવનમાં ખૂબ મજા છે. ઘણીવાર અમને ભોજન ન પણ ગમે છતાં અમે બધાં બાળકો સાથે જમીને ખૂબ જ મજા માણીએ છીએ.”

◆ શું તમે છાત્રાલયમાં ભણ્યા છો ? જો નહિ તો, જે છાત્રાલયમાં રહેતા હોય એવા કોઈ સાથે વાત કરવા પ્રયત્ન કરો અને શોધી કાઢો -

- ગુરુદ્વારા પર

તેઓ ગુરુદ્વારાના રસોઈઘરમાં ગયાં.
ત્યાં ઘણીબધી પ્રવૃત્તિઓ થતી હતી. જમવાનું
મોટાં વાસણોમાં બનાવવામાં આવતું હતું.
એક બાજુ ચણા અને અડદની દાળ બફાઈ
રહ્યાં હતાં.

આસપાસ

બીજા વાસણમાં ફલાવર અને બટાટાનું શાક બની રહ્યું હતું. સ્વસ્તિકે કહ્યું, “ત્યાં તારા પિતા છે. સુરજીત, ચાલો જઈએ અને તેમને મળીએ.”

“તમે અહીં શું કરો છો ?” મનજિતસિંઘ બાળકોને જોઈ ખુશ થઈ ગયા.

સ્વસ્તિકે પૂછ્યું, “કાકા, અમે પણ રસોઈમાં મદદ કરીએ ? તમે શું બનાવો છો ?”

મનજિતસિંઘે કહ્યું, “હું કઢાહપ્રસાદ (શીરા જેવો) બનાવું છું. આ મોટી કઢાઈમાં ઘીમાં ઘઉંનો લોટ શેકવામાં ખૂબ જ સમય લાગે છે.”

દિવ્યાએ પૂછ્યું, “આ એક પ્રકારનો હલવો છે. ખરું ને ? તમે આમાં ખાંડ ક્યારે ઉમેરશો ?”

એટલામાં તેઓએ મનપ્રીતની માતાને જોઈ અને તેમને મળવા દોડ્યાં. દિવ્યાએ પૂછ્યું, “કાકી તમે શું કરો છો?” “બેટા અમે તવા પર શેકવા રોટલીઓ વણીએ છીએ !” એક જ વારમાં કેટલી બધી રોટલીઓ તૈયાર થાય છે ? તે જોઈને દિવ્યા આશ્ચર્યમાં હતી. તેણે કહ્યું, “હું

મદદ કરી શકું ?” કાકીએ કહ્યું, “હા, ચોક્કસ આવ અને પ્રયત્ન કર, અહીં બધાં મદદ કરી શકે, પરંતુ પહેલાં તારા હાથ ધોઈ આવ.”

દિવ્યાએ હાથ ધોયા અને તવા પાસેના જૂથમાં જોડાઈ ગઈ. તવો ખૂબ જ ગરમ હતો. રોટલી તવા ઉપરથી ઊતરતી હતી તેના પર તેણે ઘી લગાવવાનું ચાલુ કર્યું.

સ્વસ્તિક આશ્ચર્યમાં બોલ્યો, “આટલી બધી રસોઈ બનાવવા બધી વસ્તુઓ કોણ લાવે છે ? એક મહિલાએ જવાબ આપ્યો.” અહીં દરેક એક યા બીજી રીતે સહયોગ આપે છે. કોઈ વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરે, કોઈ પૈસા આપે અને બીજા કામમાં મદદ કરે છે.

મનપ્રીતે કહ્યું, “તો સ્વસ્તિક, તને કેવું લાગ્યું ?”

સ્વસ્તિકે કહ્યું, “હા, દરેક સાથે કામ કરવાની ખૂબ મજા આવી.” રોટલીઓ, ભાત, હલવો, દાળ અને શાકભાજી - આ બધું આટલું જલદી બની જાય તે અમે ભાગ્યે જ જોયું છે.

અરદાસ (પ્રાર્થના) પછી કઢાહપ્રસાદ આપવામાં આવ્યો. કેટલાંક છોકરાંઓએ વરન્ડામાં પાથરણાં પાથરી દીધાં અને બધાં લોકો લંગર માટે લાઈનમાં બેસી ગયાં. કેટલાક લોકો જમવાનું આપતાં હતાં અને કેટલાક પાણી આપતાં હતાં. દરેક સાથે મળીને જમ્યા.

જમ્યા પછી દરેકે પોતપોતાની થાળી લઈ લીધી અને તેને એક મોટા ડ્રમમાં મૂકી. જે લોકો પીરસતા હતાં તેઓ છેલ્લે જમ્યાં. તેઓએ જગ્યા સાફ કરી અને વાસણો સાફ કર્યાં.

“સ્વસ્તિક, તેં પહેલાં ક્યારેય આવી વ્યવસ્થા જોઈ છે ?” મનપ્રીતે પૂછ્યું.

આ વિશે વાત કરો :

- ગુરુદ્વારામાં “સાથે રસોઈ કરવી અને જમવું” તેને લંગર કહેવામાં આવે છે. તમે ક્યારેય લંગર જમ્યા છો ? ક્યાં અને ક્યારે ?
- કેટલા લોકો ત્યાં રાંધતાં હતાં અને કેટલા લોકો ત્યાં પીરસતાં હતાં ?
- કોઈ બીજા પ્રસંગો છે જ્યારે તમે બીજા લોકો સાથે બેસીને જમ્યા હોય ? ક્યારે અને ક્યાં ? ત્યાં રસોઈ કોણે બનાવી હતી અને કોણે પીરસ્યું હતું ?

ગુરુદ્વારા લંગરનાં અલગ - અલગ દૃશ્યો

શિક્ષક માટે : ગુજરાતના યાત્રાધામોમાં ચાલતા અન્નક્ષેત્રો અને ત્યાંની વ્યવસ્થા વિશે માહિતી આપવી તથા તેના ફોટોગ્રાફ કે વીડિયો એકત્રિત કરીને વિદ્યાર્થીઓને બતાવવા. તેમજ લગ્ન પ્રસંગે, ધાર્મિક તહેવારો વખતે કે અન્ય કોઈ મેળાવડાના પ્રસંગે યોજાતા ભોજન સમારંભ બાબતેની ચર્ચા વર્ગખંડમાં કરવી.

પ્રકરણ ૨૧

જગત મારા ઘરમાં

બેંચતાણ

દરરોજની જેમ આજે પણ મમતાના ઘરમાં ઝઘડો શરૂ થયો કે ટી.વી. પર કયો કાર્યક્રમ જોવો ? મમતાનો ભાઈ ક્રિકેટ મેચ જોવા ઇચ્છે છે, જ્યારે નાનકડી સેજલ પોતાના મનપસંદ ગીતો. મમ્મી અને કાકી આમ તો ખાસ સખીઓ છે, પણ તેમની પસંદગી જુદી જુદી છે. મમ્મીને સમાચાર જોવા ગમે તો કાકીને ધારાવાહિક (સીરિયલ). મમતાને કાર્ટૂન જોવું છે અને પપ્પાને ફૂટબોલ મેચ. પપ્પા કહે છે કે તેઓને સાંજે જ ટી.વી. જોવા મળે છે. અંતે દરેક જણે ફૂટબોલ મેચ જ જોવી પડી.

ચાલો વાત કરીએ :

- શું તમારા ઘરમાં પણ પંખા, ટીવી, સમાચારપત્રો, ખુરશીઓ કે કોઈ બીજી વસ્તુઓ માટે ઝઘડો થાય છે ?
- તમારા ઘરમાં આવા ઝઘડા કોણ પતાવે છે ?
- તમારા ઘરના કોઈ રસપ્રદ બનાવ વિશે વાત કરો, જ્યારે કોઈ વસ્તુઓ માટે ઝઘડા થયા હોય.
- તમે લોકોને બીજે ક્યાંય ઝઘડતાં જોયા છે ?

તફાવત કેમ ?

સાંજના ૭:૦૦ વાગ્યા છે. પ્રતિભા તેની બહેનપણીના ઘરેથી દોડતી-દોડતી પોતાના ઘરે

જઈ રહી છે. તેના ભાઈઓ સંદીપ અને સંજય તેમના મિત્રો સાથે શેરીમાં રમવામાં વ્યસ્ત છે. તેઓને ઘરે જવાની ઉતાવળ નથી. જો તેઓ ઘરે મોડા જાય તો પણ તેમને કોઈ લડશે નહિ.

પ્રતિભાને લાગે છે કે આ બરાબર નથી. તેના માટે અલગ નિયમ અને તેના ભાઈઓ માટે બીજો

નિયમ. આવું કેમ ? પરંતુ તે શું કરે ?

ચાલો, વાત કરીએ :

- આ બાબતમાં તમારા ઘરમાં અથવા તમારા મિત્રોના ઘરમાં આવું થાય છે ? તમે તેના વિશે શું વિચારો છો ?
- શું તમે વિચારો છો કે છોકરા અને છોકરીઓ, પુરુષો અને મહિલાઓ માટે અલગ-અલગ નિયમો હોવા જોઈએ ?

- જો છોકરીઓએ છોકરાઓ માટેના અને છોકરાઓએ છોકરીઓ માટેના પરંપરાગત રીતે ચાલ્યાં આવતાં નિયમો પાળવાના હોય તો શું થશે ? વિચારો.

મીનાકાકી

એક દિવસ મીનાકાકી, પિન્ડુ અને પિન્ડી તથા તેમના મિત્રોને દરિયાકિનારે લઈ ગયાં. તેઓ રેતી અને પાણીમાં રમ્યાં. ચકડોળની સવારી કરી. ત્યારબાદ તેમણે ભેળપૂરી ખાધી અને ફુગ્ગાઓ લીધા. પછી દરેકે બરફગોળો - કુલફીની મજા માણી. કુલફી વેચનારે પૈસા લેવામાં ભૂલ કરી. તેણે સાતને બદલે પાંચ કુલફીના પૈસા જ ગણ્યા. બાળકોએ વિચાર્યું, “આપણા પૈસા બચ્યાં.” પરંતુ મીનાકાકીએ કુલફી વેચનારને સાત કુલફીના પૈસા ચૂકવ્યા.

મીનાકાકીએ તે દિવસે જે કર્યું તે બાળકો હંમેશાં યાદ રાખશે.

- તમારી કલ્પનાથી આ વાર્તાનો અંત બદલાવીને વાર્તા તમારી નોટબુકમાં લખો.

- તમારા કુટુંબમાં કોઈ મીનાકાકી જેવું છે ? કોણ ?
- જો મીનાકાકીએ કુલફી વેચનારને ઓછા પૈસા ચૂકવ્યા હોત તો બાળકોએ શું વિચાર્યું હોત ? આ વિશે તમે શું વિચારો છો ?

હું શું કરું ?

અક્ષય તેની દાદીને ખૂબ ચાહે છે. તેની દાદી પણ તેને ખૂબ જ વહાલ કરે છે. તે સ્વચ્છતાના ખૂબ જ આગ્રહી છે. અનિલ અક્ષયનો મિત્ર છે. તેની દાદીને પણ અનિલ પસંદ છે, પરંતુ એક વાત તે વારંવાર કહે છે કે તેણે અનિલના ઘરે કોઈ વસ્તુ ખાવાની કે પીવાની નહિ. કારણ કે તેના ઘરે અવારનવાર કોઈને કોઈ બીમાર રહે છે.

એક દિવસ અનિલના ઘર નજીકના મોટા મેદાનમાં વોલીબોલ મેચ હતી. તે દિવસે ખૂબ ગરમી હતી અને દરેક જણ મેચ પછી ખૂબ જ થાક્યા હતા અને તરસ્યા પણ થયા હતા. અનિલે બધાને તેના ઘરે આમંત્રણ આપ્યું. અનિલની માતાએ બધાને પાણી આપ્યું, બધાએ પાણી પીધું. જ્યારે અનિલે પાણીનો ખ્યાલો અક્ષયને આપ્યો. તેને અચાનક તેના દાદીની ચેતવણી યાદ આવી. અક્ષય અનિલ સામે જોઈ રહ્યો હતો, તે જાણતો ન હતો કે શું કરે.

આ વિશે વાત કરો :

- તમને શું લાગે છે, અક્ષય શું કરશે ?
- અક્ષય કેમ ગૂંચવણમાં છે ?
- અક્ષયની દાદીએ તેને અનિલના ઘરે પાણી પણ ન પીવાની ચેતવણી કેમ આપી ?
- તમે અક્ષયના દાદી સાથે સહમત છો ?
- તમારા મતે અક્ષયે શું કરવું જોઈએ ?

કોણ નક્કી કરશે ?

કરશન ખૂબ જ મોટા કુટુંબમાંથી આવે છે. કુટુંબમાં ખેતી અને પૈસાની બાબતોનું તમામ કામ તેના મોટા કાકા સંભાળે છે. કુટુંબના નાના-મોટા તમામ નિર્ણયો પણ તેઓ જ લે છે.

અત્યાર સુધી તો કરશન ખેતરમાં જ કામ કરતો. પરંતુ, હવે તેને કંઈક અલગ કરવું છે. તેને બેન્કમાંથી અમુક રૂપિયા લઈ અને અનાજ દળવાની ઘંટી ખરીદવી છે. તેમના ગામમાં ઘંટી નથી. કરશનને પોતાના પર વિશ્વાસ છે કે આ નવા કામથી તેના કુટુંબને ખૂબ જ ફાયદો થશે. પિતાજીને તો તેણે મનાવી લીધા, પરંતુ તેના મોટા કાકા તેની વાત સાંભળવા જ તૈયાર નથી.

શિક્ષક માટે : આ ઉદાહરણો આપણી રોજિંદા જીવનમાં થતી પરિસ્થિતિઓ પર પ્રતિબિંબ પાડે છે. આ વારંવાર આપણને અસર કરે છે. બાળકોને તેના વિશે વિચારવા કહો અને વર્ગમાં ચર્ચા પણ ગોઠવો.

આ વિશે વાત કરો :

- તમે જો કરશનની જગ્યાએ હોત તો શું કરત ?
- તમારી સાથે આવું ક્યારેય થયું છે કે તમારે કંઈક કરવું હોય અને તમારા કુટુંબના વડીલો તમને તેના માટે મંજૂરી ન આપે ?
- તમારા ઘરમાં મહત્વના નિર્ણયો કોણ લે છે ?
- તમારા કુટુંબમાં એક જ વ્યક્તિ બધાં માટે નિર્ણયો લે તો તમને કેવું લાગે ?

મને આ પસંદ નથી !

મીના અને રિતુ લંગડી રમી ઘરે જઈ રહી હતી. મીનાએ રિતુનો હાથ ખેંચી કહ્યું, “આવ, મારા ઘરે આવ.” “ તારા કાકા ઘરે છે ? જો તે હશે, તો હું નહિ આવું.” રિતુએ જવાબ આપ્યો.

“પણ તું આ શું કહે છે ? કાકા તને પસંદ કરે છે. તે કહે છે તારી મિત્ર રિતુને ઘરે લઈ આવ. હું તમને બંનેને ઘણી બધી ચોકલેટ આપીશ.”

રિતુએ તેનો હાથ મીના પાસેથી છોડાવી કહ્યું, “મને તારા કાકાથી ડર લાગે છે. તે મારો હાથ પકડે છે તે મને ગમતું નથી.”

આટલું કહીને, રિતુ ઘરે જતી રહી.

શિક્ષક માટે : રિતુને થયેલા અનુભવો બીજાં બાળકોને પણ થયા હશે. જો બાળકો વર્ગમાં આ ચર્ચા કરશે તો, તે તેમના વિશ્વાસને બાંધવા અને સહારાની અનુભૂતિ કરાવવા મદદ કરશે. કોઈ બાબતે તમને લાગે તો થોડાં બાળકોને વ્યક્તિગત રીતે બોલાવી વાત કરી શકો છો. જો શાળામાં સલાહકાર હોય તો તમે તેમની મદદ લઈ શકો.

આ વિશે વાત કરો :

- તમને ક્યારેય કોઈનું અડવું પસંદ ન હોય એવું બન્યું છે ? કોનું અડવું તમને પસંદ નથી ?
- જો તમે રિતુની જગ્યાએ હોવ, તો શું કરો ?
- જ્યારે આવી ઘટના બને ત્યારે બીજું શું કરી શકાય ? ચર્ચા કરો.
- દરેકનું અડવું સરખું હોતું નથી. રિતુને મીનાના કાકા હાથ પકડે તે પસંદ નથી, પરંતુ તેને મીના હાથ પકડે તે પસંદ છે. તમે વિચારો આ તફાવત કેમ છે ?

શિક્ષક માટે : બાળકો જ્યારે તેમના કુટુંબના સભ્યોના કેફી પદાર્થોના સેવનની વાતોની આપ-લે કરે ત્યારે ખૂબ સાવચેતી અને સંવેદનશીલતાપૂર્વક લેવી. કેફી / નશીલા પદાર્થોની નુકસાનકારક અસરોની વર્ગમાં ચર્ચા કરી શકાય છે. આ પ્રકારના મુદ્દાઓની તાલીમ કાર્યક્રમોમાં ચર્ચા કરી શકાય.

આ કુટુંબના બાળકો (કેફી પદાર્થોનું સેવન કરતાં) પણ આ પ્રકારની આદતો / ટેવોની ઝપટમાં આવી જઈ શકે છે. તેઓને તેમાંથી બચાવવા સમયસર પ્રતિક્રિયા કરવી પડે. શિક્ષકના સૂચનથી બાળકો દ્વારા આ વિષય પર ચાર્ટ અને પોસ્ટર બનાવડાવી શકાય છે અને વર્ગમાં ચર્ચા કરી શકાય છે.

પ્રકરણ ૨૨

પટોળાં

પાટણ શહેરના સાળવીવાડામાં રહેતી મોક્ષા અને નિર્મલનું ઘર રંગબેરંગી રેશમની આંટીઓથી ભરેલું રહે છે. તેમના માતા કોકિલાબેન અને પિતા અશોકભાઈ તથા પરિવારના તમામ લોકો હાથસાળ પર હસ્તકારીગરી (વણાટકામ) કરે છે. તેમની આ હસ્તકારીગરી ખૂબ જ સુંદર અને ખાસ પ્રકારની હોય છે.

સાળવીવાડામાં અનેક સદીઓથી સાળવી પરિવારો વસવાટ કરે છે. તેમના દ્વારા કરવામાં આવતું ખાસ પ્રકારનું વણાટકામ ‘પટોળાં’ નામથી ઓળખાય છે. અત્યારે આ જગ્યાએ ભારત અને દુનિયાભરમાંથી આવતા પર્યટકો આ હસ્તકારીગરીથી અવગત થાય તે માટે ‘પટોળાં હાઉસ’નું પણ નિર્માણ કરવામાં આવેલ છે. પાટણમાં આવેલી ‘રાણીની વાવ’ના શિલ્પકામમાં પણ પટોળાંની ભાત જે - તે સમયે શિલ્પકારોએ પોતાની કલામાં કંડારી હતી. ગુજરાતના કવિઓએ પણ લોકગીતોમાં પટોળાંની આ કલાને મન મૂકીને વર્ણવી છે. જેમ કે,

‘છેલાજી રે મારી હાટું પાટણથી પટોળાં મોંઘાં લાવજો’

આ કલા મોક્ષા અને નિર્મલના માતા-પિતાએ તેમના વડીલો પાસેથી શીખી હતી. હવે મોક્ષા અને નિર્મલ પણ શાળામાંથી આવ્યા બાદ તેમના માતા-પિતાની મદદ કરે છે અને આ કલા શીખે છે.

શિક્ષક માટે : બાળકોને મોટા ભાગની પરંપરાગત કલાઓ ઘરે જ શીખાય છે એ વાતથી અવગત કરો. પટોળાંની જેમ જ જુદા જુદા પ્રકારના હાથવણાટ શીખી શકાય છે. તમે બીજા પરંપરાગત વ્યવસાય જેમ કે, જાજમવણાટ, રમકડાં બનાવવાં, અત્તર બનાવવું વગેરે વિશે ચર્ચા કરો.

પટોળાં

પાટણની પટોળાં બનાવવાની રીત

દોરાથી કપડાં સુધી

પટોળાંના વણાટ કામમાં વપરાતા રેશમના તાર મલબારી સિલ્ક (કોશેટા સિલ્ક)માંથી બનાવવામાં આવે છે, જે સફેદ હોય છે. પિતાજી આ રેશમના તાર બહારથી મંગાવે છે. રેશમના તારને ખોલી તાણાં (ઊભા તાર) અને વાણા (આડા તાર) બનાવવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેના પર ડિઝાઈન પાડવામાં આવે છે. ડિઝાઈનવાળા તારને યોગ્ય માપ લઈને દોરી બાંધવામાં આવે છે. જેને બાંધણીકામ કહેવાય છે. જે ભાગમાં રંગ કરવાનો હોય તે ભાગના દોરા છોડી તેના પર માપ મુજબ રંગ કરી તેને ફરીથી બાંધી દેવામાં આવે છે. આ કામ ખૂબ જ મહેનત અને સમય માગી લે છે. તાણાં અને વાણાના તાર પર ડિઝાઈન અને રંગકામ થયા પછી તેને વણાટ માટે સાળ પર ગોઠવી ‘વણાટકામ’ કરવામાં આવે છે. આમ, ચારથી છ માસની મહેનત પછી સુંદર અને રંગબેરંગી ‘પટોળું’ તૈયાર થાય છે.

તાણાં અને વાણા પાકા રંગોથી રંગાયા હોવાથી પટોળાંનો રંગ જવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. પટોળાંનું ટકાઉપણું અને રંગોની ચમક વર્ષો સુધી તાજી રહે છે. આથી, ગુજરાતમાં કહેવત પડી છે કે,

“પડી પટોળે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહીં”

હસ્તકારીગરી જોખમમાં

પટોળાં તૈયાર કરવામાં વણાટ, ડિઝાઈન અને રંગકામની આવડત માટે ચીવટ અને ધીરજ જરૂરી છે. ઘણા દિવસોની મહેનત માંગી લે છે. મલબારી સિલ્કના તાર અને રંગો ખૂબ જ મોંઘા હોવાથી ‘પટોળાં’ ખૂબ જ ઊંચી કિંમતે વેચાય છે. પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવતી આ હસ્તકારીગરી સાથે જોડાયેલા ૭૦૦ પરિવારમાંથી અત્યારે માત્ર ત્રણ જ પરિવારો પટોળાંની આ અનમોલ હસ્ત કારીગરીને જીવંત રાખવા મથી રહ્યા છે. બીજા ઘણાં બધા એ આ વ્યવસાય છોડી દીધો છે.

પાટણના પટોળાંની હસ્તકારીગરી માત્ર પાટણની જ નહીં, પરંતુ ગુજરાત અને ભારતની શાન અને દેશનું ગૌરવ છે.

પ્રાચીન વારસો અને ભારતીય સંસ્કૃતિની ઓળખ સમા ‘પટોળાં’ની આ અમૂલ્ય અને બેનમૂન હસ્તકારીગરીને લુપ્ત થતી અટકાવવા આપણે ‘પટોળાં’ની સારી કિંમત આપી આ લુપ્ત થતી હસ્તકારીગરીનાં ‘કસબી’ઓને મદદ કરવી જોઈએ. નહીં તો, આ કિંમતી કલા હંમેશા માટે ગાયબ થઈ જશે.

ચર્ચા કરો :

મોક્ષા અને નિર્મલ આ સુંદર કલા તેમનાં બાળકોને શીખવી શકશે ?

તમારી નોટબુકમાં લખો :

- તમે કોઈને ક્યારેય સાળ ઉપર કંઈ વણતા જોયા છે ? તેઓ શું વણી રહ્યા હતા અને ક્યાં ?
- સાડીના દોરા રંગેલા હોય છે. શું તમે બીજી કોઈ વસ્તુ જેને રંગ કરવામાં આવે તેવી જાણો છો ?
- તમે કોઈ બીજું એવું કામ જાણો છો જ્યાં ઘણાં બધાં માણસો એક જ જગ્યાએ કામ કરતાં હોય ? તેઓ કઈ વસ્તુઓ બનાવે છે ?
- તે વસ્તુ બનાવવાની રીત વિશે જાણકારી મેળવો.
- આ વસ્તુ બનાવવા મહિલાઓ અને પુરુષો અલગ-અલગ પ્રકારનાં કામ કરે છે ?
- શું આ વસ્તુ બનાવવામાં બાળકો પણ મદદ કરે છે ?

શોધી કાઢો અને લખો :

- લુહાર, સુથાર અને કુંભાર સાથે તેમના કામના પ્રકાર વિશે વાત કરો.

- તેઓ તેમનું કામ કરતાં ક્યાં શીખ્યા ?

શિક્ષક માટે : ઘણા બધા પરંપરાગત વ્યવસાયોમાં અલગ-અલગ પ્રકારનાં સાધનો અને આવડત વપરાય છે. આખા કુટુંબનાં બધાં સભ્યો એક જ વસ્તુ બનાવે અને દરેક અલગ-અલગ જવાબદારીઓ અને ફરજો બજાવે તેના પર ભાર આપે છે.

- તેમણે કામ કરવા શું શીખવું પડે છે ?

- તેમણે આ કામ તેમના કુટુંબમાં કે બીજા કોઈ વ્યક્તિને શીખવાડ્યું છે ?

- નીચેના કોષ્ટકમાં લોકો દ્વારા થતાં જુદાં જુદાં કામની યાદી આપી છે. આવાં કામ કરતાં લોકોને તમે જાણો છો ? તેઓનાં નામ પહેલી કોલમમાં લખો. બીજી કોલમમાં તેઓ તેમનું કામ કોની પાસેથી શીખ્યા ? તે લખો.

કામનો પ્રકાર	જેઓ આ કામ કરતા હોય તેવા માણસોનાં નામ	તેઓ આ કામ ક્યાંથી શીખ્યા છે ?
કાપડ વણાટ	મોક્ષા અને નિર્મલના માતા-પિતા	તેમના વડીલો પાસેથી
રસોઈ બનાવવી		
સાઈકલ સમારકામ		
બસ ચલાવવી		
સીવવું અને ભરતકામ		
ગાવું		
ચંપલ બનાવવા		
પતંગ બનાવવા		
ખેતીકામ		
વાળ કાપવા		

શિક્ષક માટે : ભારતમાં પટોળાંની જેમ ઘણી બધી જગ્યાઓ ખાસ પ્રકારની વસ્તુઓ બનાવવા માટે પ્રખ્યાત છે. આ વસ્તુઓ જ્યાં બનાવાય છે તે જગ્યાના નામથી પ્રખ્યાત બને છે. જેમ કે, કુલુની શાલ, મધુબાની ચિત્રો, આસામ સિલ્ક, કાશ્મીરી ભરત, કચ્છી ભરતકામ, જેતપુરની બાંધણી, થાનગઢનું માટીકામ વગેરે. શું તમે બીજાં વધારે ઉદાહરણો જાણો છો ? તેની વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

પ્રકરણ ૨૩

દેશ-પરદેશ

આજે, સવારથી ઝીલના ઘરમાં દોડધામ છે. અરવિંદકાકા અને તેનું કુટુંબ પાંચ વર્ષ પછી ઘરે આવવાનું છે. પાંચ વર્ષ પહેલાં અરવિંદકાકાને અબુધાબીમાં નોકરી મળી હતી. ત્યારથી જ તેઓ ત્યાં રહેતા હતા. ઝીલ અને તેના પિતા તેમને લેવા વિમાનમથક ગયા.

વિમાન હવામાંથી જમીન પર નીચે ઊતર્યા પછી, મુસાફરોએ પોતાનો સામાન લેવા માટે થોડો સમય રાહ જોવાની હોય છે. અંતે અરવિંદકાકા, નીતાકાકી અને તેમનાં બાળકો બહાર આવતાં દેખાયાં. “હેન્સી અને પલ કેટલાં મોટાં થઈ ગયાં છે.” પપ્પા બોલ્યા, બધો સામાન ગાડીમાં ગોઠવી અને બધા ઝીલના ઘર તરફ નીકળ્યા.

ઝીલે કહ્યું, “હેન્સી, તું લાંબી મુસાફરીથી થાકી ગઈ હશે, પપ્પા કહેતા હતા કે અબુધાબી ભારતથી ખૂબ જ દૂર છે.”

શિક્ષક માટે : બાળકોને પૃથ્વીના ગોળા કે દુનિયાના નકશામાં વિવિધ સ્થળો બતાવવાં અને તેની આબોહવા, વનસ્પતિ, ચલણી નાણું વગેરે પર ચર્ચા કરવી.

હેન્સીએ કહ્યું, “અરે ના, અમે બિલકુલ થાક્યા નથી. અબુધાબી ભલે ભારતથી દૂર છે પણ વિમાનથી આવતાં માત્ર બે કલાક જ લાગ્યા. વિમાન ખૂબ જ ઝડપથી ઊડે છે.”

ઝીલ આશ્ચર્યમાં હતી. જ્યારે તે શાળામાંથી દિલ્હીના પ્રવાસે ગઈ હતી ત્યારે તેને ટ્રેનમાં વીસ કલાક લાગ્યા હતા. પરંતુ નકશામાં જૂનાગઢ અને દિલ્હી ખૂબ જ નજીક લાગે છે. ઝીલ, હેન્સી અને પલે વિમાનમથકથી ઘર સુધી ખૂબ જ વાતો કરી. ઝીલ તેને પ્રવાસમાં કેટલી મજા આવી હતી

તે યાદ કરતી હતી. તે ઈચ્છતી હતી હેન્સી તેના અબુધાબીના પ્રવાસ વિશે બધું જ કહે.

રેતી જ રેતી !!

ઝીલે પૂછ્યું, “તમે વિમાનમાંથી ઘણી બધી રસપ્રદ વસ્તુઓ જોઈ હશે, ખરું ને ?”

હેન્સીએ કહ્યું, “મોટા ભાગે અમે વાદળો જોયાં કારણ કે વિમાન ઘણું જ ઊંચે હતું, વાદળો કરતાં પણ ઊંચું.” તે ખૂબ ઊંચે જાય તે પહેલાં અમે જોયું કે તે રેતાળ પ્રદેશ પરથી ઊડી રહ્યું હતું. ત્યાં રેતી જ રેતી હતી, પરંતુ રેતીના રંગ બદલાયા કરતા હતા - સફેદ, કથ્થાઈ, પીળો, લાલ, કાળો.

અમે રેતીના પર્વતો પણ બનેલા જોયા.” પલ બોલ્યો, “તે રેતીના ઢૂવા કહેવાય છે.” ઝીલે કહ્યું, “મેં રેતી ફક્ત દરિયાકિનારે જોઈ છે.” અરવિંદભાઈએ કહ્યું, “તો તારે અમારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ.”

અબુધાબીની આજુબાજુનાં દેશો રણપ્રદેશમાં આવેલા છે. જો શહેરથી થોડા દૂર જઈએ તો માઈલો સુધી રેતી જ દેખાય. ના વૃક્ષો, ના લીલોતરી, માત્ર રેતી.

નીતાકાકીએ કહ્યું, “હું ગુજરાતમાં આપણા ઘરની

આજુબાજુની ગાઢ લીલોતરી અને ઠંડકના સપનાં જોયા કરતી હતી. આ બધું ઘણાં લાંબા સમય પછી જોઈ હું ખૂબ જ ખુશ થઈ છું.”

વરસાદ કેવો હોય ? આ વાત તો હેન્સી અને પલ ભૂલી ગયા છે. તમે જાણો છો રણપ્રદેશમાં વરસાદ નથી પડતો. ત્યાં પાણી ખૂબ જ કિંમતી છે. ના વરસાદ, ના નદીઓ, ના તળાવો, ના ખાબોચિયાં. જમીનની અંદર પણ પાણી હોતું નથી. પલે ઉમેર્યું, “પરંતુ, રેતીમાં ઘણું બધું તેલ હોય છે તેથી આ દેશોમાં પેટ્રોલ સરળતાથી મળી રહે છે.” અરવિંદકાકાએ કહ્યું, “પેટ્રોલ ખરેખર પાણીથી સસ્તું છે.”

વાતો કરતાં કરતાં બધાં ઝીલના ઘરે પહોંચ્યાં. હેન્સી અને પલ ઘણાં બધાં ફળોનાં વૃક્ષો જોતાં જ રહ્યાં. કેળાં, નાળિયેર, ફણસી, પપૈયા, સોપારી. કેટલા પ્રકારનાં વૃક્ષો ! પલે કહ્યું, “અમે ત્યાં ફક્ત એક જ પ્રકારનું વૃક્ષ જોયું છે - ખજૂર, કારણ કે તે એક જ છે જે રણમાં ઊગી શકે છે.

કેટલી સુંદર ભેટસોગાદ અને ફોટોગ્રાફ્સ !

બધાંને મળ્યા પછી નીતાકાકીએ તેમની બેગ ખોલી. તેઓ બધાં માટે ભેટ લાવ્યાં હતાં. સ્વાદિષ્ટ અને મીઠી મીઠી ખજૂર પણ. પલે ઝીલને કેટલીક નોટો અને સિક્કાઓ બતાવ્યા. હેન્સીએ સમજાવ્યું કે તેઓ અબુધાબીમાં જે પૈસાનો ઉપયોગ કરે છે તેને ‘દિરહામ’ કહે છે. તેના પર ત્યાંની સ્થાનિક ભાષા - અરબી ભાષામાં કંઈક લખેલું હોય છે. તેઓ જ્યાં રહેતાં હતાં તે જગ્યાના કેટલાક ફોટોગ્રાફ્સ પણ બતાવ્યા.

અરવિંદકાકાએ ઝીલને પૃથ્વીનો ગોળો આપ્યો. તેમણે કહ્યું, “ઝીલ તું આ ગોળા પર શોધી કાઢ અબુધાબી ક્યાં છે ? અને ગુજરાત ક્યાં છે ?” બાળકોએ ગોળા સાથે ખૂબ જ મજા કરી અને તેના પર

અલગ-અલગ જગ્યાઓ જોઈ. ઝીલે દિલ્હી અને જૂનાગઢ પણ શોધ્યાં.

સાંજે બધાં ચોકમાં બેઠાં, હવાની મજા માણતાં ફોટોગ્રાફ્સ પણ જોયા. તેઓએ જોયું કે અબુધાબીમાં મકાનો ખૂબ ઊંચાં અને કાચની બારીઓવાળાં હતાં. ઝીલે કહ્યું, “આ બારીઓમાંથી મસ્ત ઠંડી હવા આવતી હશે.” અરવિંદકાકાએ કહ્યું, “અમે તાપના કારણે બારીઓ ખોલી જ શકતાં નથી.” મોટા ભાગે ઘરોમાં એ.સી. હોય છે. ખૂબ જ ગરમીના કારણે ત્યાંના લોકો હળવા

સુતરાઉ કપડાં પહેરે છે અને પોતાની જાતને આખા કપડાંથી ઢાંકેલા રાખે છે - તેમનું માથું પણ ઢાંકેલું હોય છે. આ તેમને સૂર્યના સખત તાપથી બચાવે છે.

ઝીલને તેના પિતરાઈઓ સાથે ફોટોગ્રાફ્સ જોવાની અને બીજા દેશ વિશે જાણવાની ખૂબ મજા પડી. તે તેના શહેર અને તેઓએ અબુધાબી વિશે જે કહ્યું તેને સરખાવ્યા કરતી હતી. તેણે અબુધાબી વિશે પોતાના વર્ગ માટે પણ અહેવાલ બનાવવાનું નક્કી કર્યું.

ચર્ચા કરો અને લખો :

- તમે જ્યાં રહો છો તે જગ્યા સાથે અબુધાબીને સરખાવતો અહેવાલ તમે પણ બનાવો. તમે નીચે આપેલા અમુક મુદ્દાઓનો અહેવાલ લખવા ઉપયોગ કરી શકો છો. તેના ચિત્રો દોરી શકો અથવા ફોટોગ્રાફ્સ મૂકી શકો.
 - આબોહવા અને હવામાન
 - લોકોનો પહેરવેશ
 - વૃક્ષો અને છોડ
 - જુદાં-જુદાં પ્રકારનાં મકાનો
 - રસ્તા પર વાહનવ્યવહાર (વાહનોના પ્રકાર)
 - સામાન્ય ખાવાની વસ્તુઓ
 - ભાષા
- રણમાં વૃક્ષો કેમ ઓછાં હોય છે ?
- તમારા કોઈ સગાં-સંબંધી બીજા દેશમાં રહે છે ? જો હા, તો કયા ?

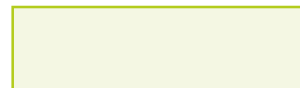

- તેઓ ત્યાં કેટલું રહ્યાં ? તેઓ ત્યાં બણવા ગયાં હતાં કે કામ માટે ગયાં હતાં ? કે બીજું કોઈ કારણ હતું ?

આ બધી ચલણી નોટો જુઓ :

દરેક નોટના ચિત્રની બાજુમાં આપેલા બોક્ષમાં તેની કિંમત લખો.

- આ ચલણ કયા દેશનું છે ? તમે કેવી રીતે જાણશો ?

- તમે નોટો પર કોનું ચિત્ર જોઈ શકો છો ?

- દસ રૂપિયાની નોટ લો અને ધ્યાનથી અવલોકન કરો. તમે નોટ ઉપર કેટલી ભાષાઓ જોઈ શકો છો ?

- નોટ પર આપેલ બેન્કનું નામ લખો.

સિક્કાઓનું અવલોકન કરો. આગળ-પાછળની બાજુઓ મુજબ તેમને જોડો :

- કયો સિક્કો જોડાયા વિનાનો બાકી રહે છે ?

- આ સિક્કાઓમાંથી તમે કેટલા ઓળખી શકો છો ?

- સિક્કાઓ ઉપર મૂલ્ય સિવાય બીજું શું લખેલું છે ?

- આ નોટો જુઓ. શું તે બધી ભારતની છે ? જે નોટો ભારતની નથી તેના પર ગોળ કરો. તે કયા દેશની નોટો છે તે શોધી કાઢો.

પ્રકરણ ૨૪ મસાલેદાર કોયડા

તાજું છું તો લીલું, ને સુકાઈ જાઉં તો લાલ;
કોરું - કાચું ચાખે, એના ભૂંડા થાય હાલ.
તીખો - તીખો સ્વાદ મારો, રસોઈમાં નંખાઉ;
વધુ પડતું ખાવા જાઓ તો, નાકમાં પાણી લાઉં.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

પીળો-પીળો રંગ મારો, તૂરો મારો સ્વાદ;
રસોઈમાં ને કચુંબરમાં, આવું સૌને યાદ.
નાની-નાની વાતોમાં, હું ઔષધ બની જાઉં;
દૂધ સાથે ભળી જતાં, ખાંસી ભગાડી દઉં.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

ઝીણી-ઝીણી મોતી જેવી, નાની પણ હું ગોળ;
અંદરથી હું સફેદ છું, પણ ઉપર કાળો ઢોળ.
કચુંબર કે નમકીનમાં, હોંશથી નંખાઉં;
જીભ ઉપર મને મુકો તો, તીખો સ્વાદ લાવું.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

પાતળું ને નાનું છું, કાળું અને ભૂરું છું;
તેલ-ઘીમાં તળાઉ છું, દહીં-છાશમાં નંખાઉ છું.
રસોઈમાં હું ભળું છું, ને સુગંધિત બનાવું છું;
પાવડર કે આખે-આખું, ઉપયોગમાં આવું છું.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

પાતળી ને નાની હું તો, લીલી-લીલી છમ;
મુખવાસ ને શરબતમાં, લાવી દઉં દમ.
લીલી-સૂકી ચાવો તમે, તો પણ લાગું મીઠી;
જીરા જેવી લાગું હું તો, જ્યારે તમને દીઠી.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

ચોકલેટ જેવો રંગ મારો, શિંગડાંવાળી ચીજ;
ખીલી જેવો લાગું હું તો, મસાલાનું બીજ.
દાંતના દુખાવામાં હું, ખૂબ કામમાં આવું;
તીખો મારો સ્વાદ પણ, મુખવાસમાં ભાવું.
બોલો બોલો જલદી બોલો, બોલો હું છું કોણ ?

હવે બીજા બે મસાલાઓ પર તમારા પોતાના કોયડા બનાવવા પ્રયત્ન કરો. તે કોયડા તમારા વર્ગમાં પૂછો. આ બે મસાલાનાં ચિત્રો તમારી નોટબુકમાં દોરો અને તેનાં નામ લખો.

- તમારા ઘરમાં રસોઈ બનાવવા કયા કયા મસાલાઓનો ઉપયોગ થાય છે ? તે શોધો. તેની યાદી બનાવો અને તમારા મિત્રની યાદી પણ જુઓ.

_____	_____
_____	_____
_____	_____

- જ્યારે તમારાં દાદા-દાદી નાનાં હતાં ત્યારે તેમના રસોડામાં મોટા ભાગે કયા મસાલાઓનો ઉપયોગ થતો હતો ? તેમની પાસેથી શોધી કાઢો અને અહીં લખો.

- એક એવા મસાલાનું નામ આપો. જે નમકીન અને મીઠી બંને વસ્તુમાં નંખાય છે.

- રસોઈમાં ખાટો સ્વાદ લાવવા તેમાં શું નાખવામાં આવે છે ? શોધો.

હું કુટ્ટન છું. હું કેરળમાં રહું છું. મારા ઘરના વાડામાં મસાલાનો બગીચો છે.
ત્યાં મેં તમાલપત્ર, નાની અને મોટી ઈલાયચી અને મરીના છોડ જોયા.

- તમારા વિસ્તારમાં કોઈ મસાલા ઊગે છે ? શોધી કાઢો. અહીં તેમનાં નામ લખો.

- થોડા આખા મસાલા વર્ગમાં લાવો. કોષ્ટકમાં તેમનાં નામ લખો. તમારી આંખો બંધ કરી દરેક મસાલાને સ્પર્શ કરીને અને સુગંધથી ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરો. જેને તમે ઓળખો તેની સામે (✓) કરો. જો તમે ઓળખી ન શકો તો (x) કરો.

ક્રમ	સુગંધ	સ્પર્શ	મસાલાનું નામ
૧.			
૨.			
૩.			
૪.			
૫.			

ચાલો, મસાલેદાર ચણા ચાટ બનાવવા પ્રયત્ન કરીએ !

- તેના માટે તમારે જોઈએ -
 - બાફેલા ચણા, વર્ગમાં બધાં માટે પૂરતા હોય તેટલા.
 - મીઠું, લાલ મરચું, આમચુર પાઉડર અથવા લીંબુ સ્વાદ પ્રમાણે

મસાલેદાર કોયડા

- શેકેલું જીરું, સંચળ અને ગરમ મસાલો, જો શક્ય હોય તો
- કોથમીર.

બાફેલા ચણામાં સ્વાદ પ્રમાણે મીઠું, લાલ મરચું, આમચુર પાવડર અથવા લીંબુનો રસ ઉમેરો. તમારી ચાટ સ્વાદિષ્ટ બનાવવા જીરું, સંચળ અને ધાણા પાવડર ઉમેરો. અંતમાં ચપટી ગરમ મસાલો પણ ઉમેરી શકાય છે.

બાફેલા ચણા સરખા મિક્ષ કરો. સમારેલી કોથમીર તેના પર ભભરાવો. અરે વાહ ! તમારી ચટાકેદાર ચણા ચાટ ખાવા માટે તૈયાર છે !

- શું તમે ચણા ચાટની મજા માણી ?
- અનુમાન કરો, જો ચણાની ચાટ બનાવવા એકપણ મસાલા ન હોય તો તે કેવી લાગે ?
- અલગ-અલગ પ્રકારની ચાટ બનાવતાં શીખો અને બનાવવા પ્રયત્ન કરો અને વર્ગમાં તેની તમારા મિત્રો સાથે મજા માણો.
- વસ્તુઓ ઓછી કે વધારે ચટાકેદાર છે તે તમારી જાભ પર કેવી રીતે અનુભવ થાય છે ?

શિક્ષક માટે : ગરમ મસાલો : ઈલાયચી (નાની અને મોટી), લવિંગ, જીરું, તજ વગેરે અનેક મસાલાનો મિક્સ પાઉડર.

ગુજરાત રાજ્ય દર વર્ષે ખેલ મહાકુંભનું આયોજન કરે છે. તેમાં ભાગ લઈ પોતાની આવડતને બતાવવા માટે સૌ કોઈ આવે છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ પણ મોટી સંખ્યામાં આવે છે. આ વર્ષે આ કાર્યક્રમ રાજ્યના પાટનગર ગાંધીનગર ખાતે યોજવામાં આવ્યો. જેમાં ભાગ લેવા રાજ્યના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાંથી મોટી સંખ્યામાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ આવી પહોંચ્યાં. આજે બધાં વિદ્યાર્થીઓ તેમના શિક્ષકો સાથે ઘ-ઝ પાસે આવેલા સેન્ટ્રલ વિસ્ટા ગાર્ડનમાં એકઠાં થયાં હતાં. બગીચામાં સૌ ભેગાં થઈને વાતે વળગ્યાં હતાં. શિક્ષકો પોતાના અનુભવોની આપ-લે કરતા હતા, જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જિલ્લાની વાત કરતાં હતાં.

વાતની શરૂઆત કરતાં વિશ્વા બોલી : “હું કચ્છ જિલ્લામાંથી આવું છું. અમારું જિલ્લા મથક ભુજ છે. અમારા જિલ્લામાં કુલ દસ તાલુકા છે. ગુજરાતના જિલ્લાઓમાંથી કચ્છ જિલ્લો પાકિસ્તાન સાથે સરહદ ધરાવે છે, જ્યારે ભારતના રાજસ્થાન રાજ્યને પણ અમારું રણ અડે છે. ગુજરાતના મોરબી, સુરેન્દ્રનગર, પાટણ અને બનાસકાંઠા જિલ્લાઓ પણ અમારા પડોશી છે.”

જ્યોતિ બોલી : “અમારો જિલ્લો અને તેનું વડું મથક છે. જિલ્લાના કુલ તાલુકા છે. અમારા જિલ્લાની સરહદ અને રાજ્યોને સ્પર્શે છે. અમારા જિલ્લાની સરહદે , , , અને જિલ્લાઓ આવેલા છે.

શિક્ષક માટે : એકમમાં જ્યાં ‘જ્યોતિ બોલી :’ લખેલી વિગત છે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના જિલ્લાની માહિતી મેળવી અને ભરવાની છે. તેના માટે શાળામાં આપવામાં આવેલ સ્થાનિક સાહિત્યની પુસ્તિકાઓનો ઉપયોગ કરવો.

મારો જિલ્લો

આ સાંભળી થોમસ બોલી ઊઠ્યો :
“મારો જિલ્લો ડાંગ. મારો જિલ્લો વિસ્તારની રીતે જોઈએ તો ગુજરાતનો સૌથી નાનો જિલ્લો છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧,૭૬૪ ચોરસ કિલોમીટર છે. તે સૌથી ઓછી વસતિ ધરાવતો જિલ્લો પણ છે. તેની વસતિ ૨,૨૬,૭૬૯ છે. ગુજરાતમાં આવેલાં જંગલોનો સૌથી મોટોભાગ (૫૮.૫ %) મારા જિલ્લામાં આવેલો છે.”

જ્યોતિ બોલી : “અમારો જિલ્લો ગુજરાતના જિલ્લાઓમાં વિસ્તારની દૃષ્ટિએ સ્થાન ધરાવે છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ચોરસ કિલોમીટર છે. તેની વસતિ છે. રાજ્યના % જંગલો અમારા જિલ્લામાં આવેલાં છે.

અમદાવાદ જિલ્લામાં રહેતી પરવીન બોલી : “સાબરમતી નદીને કિનારે મારું અમદાવાદ શહેર વસેલું છે. મારા જિલ્લામાં સાક્ષરતાનો દર ૮૬.૬૫% છે. મારા જિલ્લામાં સીદી સૈયદની જાળી, કાંકરિયા તળાવ,

સાબરમતી રિવરફ્રન્ટ, ગાંધીઆશ્રમ જેવાં જોવાલાયક સ્થળો આવેલાં છે.”

આ સાંભળતાં જ જ્યોતિ બોલી : “અમારા જિલ્લામાંથી અને નદીઓ પસાર થાય છે. અમારા જિલ્લામાં આવેલ અને શહેરો આ નદીઓના કિનારે વસેલાં છે. અમારા જિલ્લાનો સાક્ષરતા દર % છે. અમારા જિલ્લામાં , , , જેવા જોવાલાયક સ્થળો આવેલાં છે.

મૈત્રી બોલી : “હું જૂનાગઢ જિલ્લામાંથી આવું છું. જૂનાગઢમાં આવેલા ગિરનાર પર્વતનું દત્તાત્રેય ગુજરાતનું સૌથી ઊંચું શિખર ગણાય છે. ઊંચો ગઢ ગિરનાર વાદળથી વાતું કરે. એ તો તમે સાંભળ્યું જ હશે.” મૈત્રીએ જ્યોતિની સામે જોયું એટલે જ્યોતિ બોલી : “અમારા જિલ્લામાં પણ અને પર્વત આવેલા છે.”

ગાંધીનગર જિલ્લાના ભાવિને કહ્યું : “મારા જિલ્લામાં અક્ષરધામ, મહુડી અને ધોળેશ્વર મહાદેવ જેવાં ધાર્મિક સ્થાનો આવેલાં છે.” તન્વી વચ્ચે બોલી : “હું મહેસાણા જિલ્લાની છું. મારા જિલ્લામાં મોઢેરા અને વડનગર જેવાં ઐતિહાસિક સ્થળો આવેલાં છે. મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર તેમજ વડનગરનું કીર્તિતોરણ જાણીતાં છે.”

જ્યોતિ બોલી : અમારા જિલ્લામાં,,, અને જેવાં ધાર્મિક સ્થાનો આવેલાં છે. જ્યારે, અને જેવાં ઐતિહાસિક સ્થળો આવેલાં છે.

કોઈ બોલે તે પહેલાં કૃષ્ણા બોલી : “મારો જિલ્લો નર્મદા. મારા જિલ્લામાં આવેલા નવાગામ મુકામે નર્મદા નદી પર બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધથી રચાયેલ સરોવરનું નામ સરદાર સરોવર રાખવામાં આવ્યું છે. ત્યાં સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટીનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે.”

આ સાંભળી જ્યોતિ બોલી : “અમારા જિલ્લામાં પણ
નદી પર સ્થળે બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.”

બનાસકાંઠા જિલ્લામાંથી આવેલ ધનરાજે કહ્યું કે : “મારા જિલ્લાના અમીરગઢ તાલુકામાં જેસોર રીંછ અભયારણ્ય અને પાલનપુર તાલુકામાં બાલારામ અભયારણ્ય આવેલું છે. જેસોર રીંછ અભયારણ્યમાં રીંછ, નીલગાય, દીપડા, શાહુડી, વગેરે જ્યારે બાલારામ અભયારણ્યમાં રીંછ અને નીલગાય જોવા મળે છે.”

જ્યોતિ બોલી : “અમારા જિલ્લાના તાલુકામાં
..... અને તાલુકામાં
..... અભયારણ્યો આવેલાં છે. જેમાં મુખ્યત્વે
.....,
.....,
....., જેવાં પ્રાણીઓ
જોવા મળે છે.”

હરભજન બોલવા તૈયાર જ હતો,
તેણે કહ્યું : “હું સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનો
વતની છું. મારા જિલ્લામાં આવેલ તરણેતર
ગામમાં ભરાતો મેળો ભારતમાં તરણેતરના
મેળા તરીકે ખૂબ જાણીતો છે. ભરત ભરેલી

છત્રીઓ સાથે મેળામાં ફરતા યુવક યુવતીઓ મેળાને માણતા હોય છે.”

જ્યોતિ તરત જ બોલી : “અમારા જિલ્લામાં
મુકામે નો મેળો ભરાય છે.”

પંચમહાલ જિલ્લાના દેવેન્દ્રએ કહ્યું : “મારા જિલ્લામાં મકાઈનો પાક સૌથી વધુ
લેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત, ઘઉં, ડાંગર, કઠોળ, મગફળી અને તમાકુ જેવા પાકો પણ
લેવામાં આવે છે.” દીપિકા તરત બોલી કે : “હું પોરબંદર જિલ્લામાંથી આવું છું. મારા
જિલ્લામાં સિમેન્ટ અને રંગ-રસાયણનો ઉદ્યોગ ખૂબ વિકસ્યો છે.”

આ સાંભળી જ્યોતિ બોલી : “અમારા જિલ્લામાં નો પાક સૌથી વધુ લેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત , , જેવા પાક મારા જિલ્લામાં લેવામાં આવે છે. મારા જિલ્લામાં અને જેવા ઉદ્યોગો પણ વિકસ્યા છે.”

આટલું કરો :

- તમારા જિલ્લાનો નકશો મેળવી, તેમાં આવેલા તાલુકાઓની યાદી બનાવો.
- તમારા જિલ્લામાં થતાં વૃક્ષો અને પાકની યાદી બનાવો.
- વર્ષ : ૨૦૧૧ની વસતિ ગણતરી પ્રમાણે તમારો જિલ્લો રાજ્યમાં કેટલામું સ્થાન ધરાવે છે ? તમારા જિલ્લાથી વધુ વસતિ ધરાવતા અને ઓછી વસતિ ધરાવતા જિલ્લાઓની યાદી બનાવો.
- એકમમાં દર્શાવ્યા સિવાયના જોવાલાયક સ્થળોની યાદી બનાવો.
- તમારા જિલ્લામાં આવેલાં ધાર્મિક સ્થાનો અને ઐતિહાસિક સ્થળોની ચિત્રાત્મક માહિતી / ચાર્ટ તૈયાર કરો.
- તમારા જિલ્લામાં આવેલાં એકમમાં દર્શાવ્યા સિવાયના બંધ અને અભયારણ્યો વિશેની માહિતી એકત્રિત કરો.
- જિલ્લાના વિવિધ તાલુકાઓમાં ભરાતા અન્ય મેળાઓનાં સ્થાન અને તેની વિશેષતાઓ અંગેની માહિતી મેળવી ચાર્ટ તૈયાર કરો.
- તમારા જિલ્લામાં વિકસેલા ઉદ્યોગો અને તેમાં વપરાતા કાચા માલની વિગતો એકત્ર કરો.
- જિલ્લા પંચાયત અને તેના કાર્ય વિશે તમારા શિક્ષક પાસેથી માહિતી મેળવો.
- જિલ્લા પંચાયતનો વહીવટ કોણ કોણ કરે છે ? એની વિગત મેળવો.
- તમારા જિલ્લાનો નકશો મેળવી તેમાં નીચેની વિગતો દર્શાવો.

- જોવાલાયક સ્થળો	- ધાર્મિક સ્થાનો	- ઐતિહાસિક સ્થળો	- બંધ
- અભયારણ્યો	- મેળો	- ઉદ્યોગો	
- સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી વિશે તમારા શિક્ષક પાસેથી વધુ માહિતી મેળવો.

શિક્ષક માટે : આ એકમમાં આપવામાં આવેલ વિવિધ જિલ્લાની વિગતો માત્ર વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જિલ્લાની વિગતો રજૂ કરતાં શીખે તે માટે આપવામાં આવી છે. પોતાના જિલ્લા સિવાય અન્ય જિલ્લાની જાણકારી વિદ્યાર્થીને સમજવાની કે યાદ રાખવાની જરૂર નથી. આ માટે તેને મૂલ્યાંકનનો ભાગ બનાવવાનો નથી.